

ÎNCEPUTURILE ISTORIEI GETO-DACILOR ÎN OPERA LUI VASILE PÂRVAN

(de la indoeuropeni la geto-dacii din a doua epocă a fierului)

DE

SEBASTIAN MORINTZ

Vasile Pârvan a manifestat încă din anii studenției (1901—1903) un viu interes pentru istorie. A avut și șansa de a avea profesori istorici de mare valoare ca Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul și Ioan Bogdan. Pârvan se evidențiază ca un student excepțional, dovedind o capacitate deosebită în cercetarea istoriei. Primele sale studii, publicate ca student, tratează probleme de istorie medie și modernă¹. Licențiat în istorie, în 1904, obține în același an o bursă pentru specializare în Germania. Timp de aproape cinci ani (1904—1909) studiază în universitățile din Jena, Berlin și Breslau (azi Wrocław în R. P. Polonă). Încă din vremea studiilor în Germania publică lucrări valoroase de istorie antică a României². La sfârșitul anului 1908 obține titlul de doctor la Universitatea din Breslau susținând teza *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Keiserreiche*. În 1909 este numit profesor suplinitor la catedra de istorie veche și epigrafie de la Universitatea din București, rămasă vacantă prin moartea lui Grigore Tocilescu. În 1910 este confirmat în acest post cu titlul de agregat și numit, tot în locul lui Grigore Tocilescu, director al Muzeului național de antichități. În 1911 este ales membru corespondent al Academiei Române, iar în 1913 membru activ³. În 1911 V. Pârvan începe o intensă activitate de cercetări de teren și de valorificare a monumentelor antice din Dobrogea. În același an publică studiul *Cetatea Tropaeum*. În anii 1911—1914 efectuează săpături arheologice la Ulmetum (Pantelimonu de Sus), pentru ca imediat după aceea, tot în 1914, să înceapă săpăturile în cetatea Histria, care se vor continua pînă la începutul războiului, în 1916. Concomitent cu săpăturile de la Histria, în 1915, face cercetări la Tomis și, prin elevii săi, la Callatis⁴.

În anul 1915 își ia ca ajutor la Muzeul național de antichități pe Ioan Andrieșescu, primul specialist român în domeniul arheologiei preistorice, întors de la studii din Germania⁵, și se organizează în cadrul muzeului o secție de preistorie⁶.

Războiul a întrerupt aproape total activitatea științifică, abia în 1921 a reușit Pârvan să reia cercetările de la Histria. În același an a fost ales vicepreședinte al Academiei Române și director al Școlii române din Roma. În 1923 îi apare lucrarea *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, care a fost și rămâne deosebit de apreciată pentru forma și conținutul său.

¹ Radu Vulpe, Studii — Revistă de istorie, 10, 1957, 3, p. 8—9.

² *Ibidem*, p. 12.

³ *Ibidem*, p. 15.

⁴ *Ibidem*, p. 19—21.

⁵ *Ibidem*, p. 20.

⁶ H. Metaxa, *Vasile Pârvan, Note bio-bibliografice*, în *In memoriam V. Pârvan*, București, 1928, p. 47.

Am prezentat în forma cea mai succintă evoluția cercetătorului Vasile Pârvan și ascensiunea sa pînă la cele mai înalte poziții către care putea năzui un om de știință și am menționat principalele sale lucrări științifice pentru a-i evidenția pregătirea și preocupările înainte de realizarea operei la care ne vom referi în studiul de față.

Istoricul preocupat pînă în 1915 numai de antichitățile greco-romane începe să manifeste interes și pentru arheologia preistorică. Ulterior este atras tot mai mult de rezultatele colaboratorului său de la muzeu, I. Andrieșescu ⁷. Se convinge de necesitatea acestei activități pentru studiarea istoriei străvechi, respectiv pentru cunoașterea originilor îndepărtate ale poporului român. Acest gând l-a determinat pe Pârvan să se străduiască și să obțină în Universitate un loc legitim pentru preistorie, unde putea fi valorificată pregătirea lui I. Andrieșescu. Acesta devine docent și apoi conferențiar. Cei mai asidui ascultători ai cursului său au fost elevii lui Pârvan. Însuși Pârvan asistă un an întreg la orele de preistorie ale ajutorului său de la muzeu ⁸. După ce la început încurajase numai activitatea de cercetare a preistoriei, începînd din 1922 Pârvan participă direct ⁹. Se fac atunci cercetări de suprafață în Cimpia Română și se identifică numeroase așezări preistorice, Pârvan dispunînd să se înceapă săpături în așezarea de la Piscu Crășani de pe Ialomița, apoi la Sultana și Coconi, pe Mostiștea, iar în anii următori în alte așezări getice, la Zimnicea, Tinosu, Minăstirea, Poiaua, în cele din epoca bronzului de la Monteoru, Băiești-Aldeni, Lechința de Mureș și într-o serie de așezări neolitice ¹⁰.

„Săpăturile de la Piscul Crășanilor” au fost publicate de I. Andrieșescu, în forma unui raport descriptiv, în «Memoriile Academiei Române» ¹¹. Vasile Pârvan urma să prezinte totodată un comentariu istoric al rezultatelor obținute acolo, intenționînd apoi ca și pentru celelalte așezări geto-dace din Cimpia Română, cînd vor fi săpate, să întocmească adaosuri similare. Însă, pe măsură ce își scria considerațiile pentru Piscul Crășanilor, s-a văzut în fața unui domeniu de istorie națională care îi deschidea perspective nebănuite. Cuprins de entuziasm pentru cercetarea acestui tărîm încă nedestelenit, s-a lăsat atras din problemă în problemă, pînă ce a trebuit să constate că depășise cu mult comentariile unei simple așezări getice din Bărăgan, pentru a se vedea ajuns în însuși miezul măreței istorii a poporului geto-dac. Deși o bună parte din ce scrisese fusese deja tipărit în coli și aștepta restul, a ținut să-și ducă osteneala pînă la sfîrșit. Astfel s-a născut *Getica: o protoistorie a Daciei*, apărută în 1926, după o muncă uriașă de peste trei ani ¹².

⁷ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 27.

⁸ I. Andrieșescu, *Vasile Pârvan*, București, 1927, p. 13.

⁹ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 27.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ I. Andrieșescu, *Piscul Crășani*, în ARMIS Ser. III, tom. III, 1924, mem. 1, p. 1—111 și pl. I—III.

¹² Vasile Pârvan, *Getica: o protoistorie a Daciei*, București, 1926 (851 pagini, 462 figuri, 43 planșe și 4 hărți), apărută de fapt în 1927, are următorul cuprins: Introducerea; I. *Migrații cimmeroscylthe; sec. X—VI a Chr.*; II. *Geții din Carpați de la Spargapeithes la Decebalus*; III. *Cultura getică (după știrile literare antice)*; IV. *Săpăturile de la Crășani*; V. *Expansiunea getică între 900 și 500 a Chr.*; VI. 1. *Virsta fierului în Dacia. Hallstattul*; VI. 2. *Virsta fierului în Dacia. La Tène-ul*; VII. *Concluzii; Résumé*.

În ultimii ani ai vieții sale (1923—1927) concomitent cu redactarea *Geticelor*, Pârvan a scris peste o duzină de articole pe diverse teme de istorie veche și arheologie, a editat primele două volume ale revistei *Dacia: recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, (vol. I, 1924; vol. II, 1925), îndeplinindu-și totodată cu cinste înaltele atribuții cu care fusese onorat la Universitate, Academie, Muzeu și la Școala română din Roma.

Ultima lucrare a lui Pârvan a fost volumul *Dacia: An outline of the early civilizations of the Carpatho-Danubian countries*, Cambridge, 1928, care cuprinde cinci capitole, respectiv cinci prelegeri ținute în aprilie 1926 la Universitatea din Cambridge¹³.

Contribuția lui Pârvan la începuturile istoriei geto-dacilor se referă în mai mică măsură la epoca bronzului și în foarte mare măsură la prima epocă a fierului (Hallstatt), care precede epoca propriu-zisă a geto-dacilor (La Tène sau a doua epocă a fierului). Asemenea probleme, care au preocupat pe Pârvan numai în ultima parte a vieții, sînt tratate în volumele *Getica* și *Dacia*.

Înainte de a discuta conținutul celor două lucrări ale lui Pârvan referitoare la problema care ne preocupă, considerăm necesar a prezenta aprecierile făcute asupra lor începînd cu înseși gândurile exprimate de autor în *Getica*.

Cartea sa este „întîia încercare de a scrie *proto-istoria* Daciei, în cele douăsprezece secole care s-au scurs între vremea « miceniană » și cea « romană » a Daciei” (p. 647). „Încercarea noastră prezentă de a scrie *proto-istoria* Daciei în vîrsta fierului e un început care desigur va provoca o întreagă literatură; noi înșine, îndată ce săpăturile continui pe care le punem la cale pretutindeni în țară, cu egală atenție pentru toate vîrstele pre și protoistorice, vom reface din temelii cartea de acum” (p. 648).

Despre dificultățile realizării lucrării sale, Pârvan menționează: „Nu există pînă azi [...] nici o cercetare pe teren privitoare la cetățile noastre protoistorice, *castellieri*, din Dacia” (p. 370). „Studiile de amănunt asupra tipologiei și cronologiei bronzului carpatho-danubian sînt — mai ales pentru regiunile de la sudul și estul Carpaților — încă insuficiente pentru a putea încerca azi, fie chiar și numai în linii mari, o *protoistorie* completă a patriei noastre în mileniul al II-lea a Chr” (p. 289). „Dacia nu a fost cercetată în chip egal de intensiv pe întreg teritoriul ei [...] chiar în Transilvania [...] avem în special descoperiri de *depozite* și *ccmori*, iar nu inventare de așezări și morminte” (p. 682).

„Evident săpăturile viitoare vor aduce știri bogate și multe chiar neașteptate. Totuși e de datoria noastră să nu lășăm neîncercată încă de pe acum sinteza, care, oricît de necompletă ar fi, e absolut necesară și e cerută nu numai de cei ce vor să se informeze mai exact decît acum patruzeci de ani asupra trecutului nostru protoistoric, dar chiar de specialiștii cari vor să se devoteze studiului acestei epoci încă foarte obscură și pentru dinșii” (p. 391).

Pentru o mai bună înțelegere a operei lui Pârvan prezentăm textual cele relatate în 1957 de istoricul Radu Vulpe, unul dintre cei mai apropiați elevi ai lui Pârvan, referitor la modul în care a fost elaborată *Getica*¹⁴.

¹³ A fost reeditată în românește sub îngrijirea lui Radu Vulpe în 1937, 1957, 1958¹, 1967 și 1972 (*Dacia: Civilizații străvechi în regiunile carpatho-danubiene*). Ediția a V-a, 1972, la care ne vom referi în articolul de față, e intitulată: *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpatho-danubiene*.

¹⁴ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 28—29.

„În planul ei, *Getica* se resimte de împrejurările în care a fost realizată. Deoarece autorul nu a gândit această carte de la început cu caracterul și în proporțiile pe care avea să i le dea pînă la urmă, capitolele ei apar mai mult ca o serie de studii juxtapuse decît ca părțile unei succesiuni organice. Considerațiile despre Piscul Crășani de la care s-a pornit au devenit cap. IV, lipsit de legătură directă cu capitolele alăturate. Cititorul care nu cunoaște istoricul lucrării va fi surprins de o atît de minuțioasă stăruință asupra unei singure stațiuni într-o sinteză asupra întregii culturi geto-dace, chiar dacă pe atunci acea stațiune fusese singura cercetată cu preocupări științifice complete. Admirabilele capitole I—III tratînd despre „Migrațiile cimnero-scythe, sec. X—VI a Chr.”, despre „Istoria geților de la Spargapeithes la Decebal” și despre „Cultura getică”, trebuiau să alcătuiască o simplă introducere dar prin bogăția informației, bazată pe notele culese de Pârvan în tinerețe la Berlin, prin amploarea discuțiilor, prin originalitatea concluziilor au devenit elementul esențial al cărții. Capitolul despre Piscul Crășanilor putea chiar să fie abandonat sau măcar comprimat, dar era prea tirziu. În « Memoriile Academiei Române » unde trebuia să apară lucrarea tocmai acest capitol fusese înregistrat ca subiect principal. Cum era grabă, lucrarea a mers la tipar așa. Dar pasiunea lui Pârvan pentru problemele referitoare la strămoșii autohtoni ai poporului român nu se putea opri aici. Pe de altă parte, o presimțire, justificată de surfințe fizice care începuseră să-i zdruncine organismul, îi crea teama că altă ocazie de a realiza o sinteză asupra protoistoriei dace nu va mai avea. Și atunci s-a hotărît să meargă pînă la capăt, adăugînd un al cincilea capitol, despre „Expansiunea getică între 900 și 500 a Chr.” și capitolul VI, „Virsta fierului în Dacia”, care, ocupînd jumătate din întreaga carte, reprezintă o încercare de valorificare istorică a întregului material arheologic cunoscut pînă atunci în țara noastră, mai ales în Transilvania cu privire la perioadele Hallstatt și Latène. Munca depusă pentru acest capitol din urmă, care îi cerea autorului o rapidă și profundă adaptare la o specialitate nouă, a fost enormă. Vasile Pârvan a studiat amănunțit tot materialul și toată literatura arheologică respectivă, scrisă în bună parte în limba maghiară pe care cu aptitudinile sale poliglote el a învățat-o în acest scop. Cartea s-a încheiat cu un al șaptelea capitol, de „concluzii” și cu un amplu rezumat în limba franceză. Pârvan și-a dat seama, firește, de insuficiența unității de plan a cărții. De aici titlul latinesc plural de *Getica* prin care se înțelege tocmai ideea de juxtapunere a unor capitole separate care au ca notă comună preocuparea despre protoistoria geților”.

Efectul apariției *Geticelor* a fost uluitor. Lucrarea era voluminoasă, prezenta o mare cantitate de material arheologic în cea mai mare parte inedit în literatura de specialitate românească, o coplesitoare documentare bibliografică, trata probleme referitoare la perioade, unele foarte puțin, altele deloc cunoscute. *Getica* realiza imaginea istorică a mileniului I î.e.n., cum în mod obiectiv nu putuse realiza *Dacia înainte de romani*¹⁵,

¹⁵ „Domeniul în care și-a cîștigat un merit cu totul deosebit a fost studiul antichităților greco-romane în România. Debutul său în istorie veche și arheologie l-a constituit cunoscuta lucrare *Dacia înainte de romani*, care, prin proporții și conținut, reprezintă prima mare încercare de realizare a istoriei Daciei preromane. Lucrarea cuprinde un vast material istoric, filologic și arheologic (în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 326).

din 1880, a lui Grigore Tocilescu. *Contribuție la Dacia înainte de romani*¹⁶ a lui I. Andrieșescu, din 1912, tratase la un înalt nivel științific exclusiv epoca neolitică. O lucrare amplă de analiză și sinteză istorico-arheologică, ca *Getica*, nu se mai realizase pentru sud-estul Europei.

În afară de cele arătate, *Getica* era opera lui Vasile Pârvan, savant demult consacrat în țară și străinătate, eminent profesor, una dintre personalitățile cele mai proeminente ale culturii românești.

În aceste împrejurări s-a ivit moartea sa fulgerătoare, care a prilejuit un mare număr de articole (biografie, comemorări, studii) scrise de colegi, elevi, prieteni și admiratori dintre care mulți figuri de prestigiu în știința și cultura românească, precum și istorici consacrați din străinătate. Evocându-se personalitatea lui Vasile Pârvan, se evidențiau calitățile sale excepționale, precum și bogata și valoroasa sa operă științifică, care culmina cu *Getica*¹⁷.

Opera istorică a lui Vasile Pârvan și în special *Getica* au fost elogiate de toți cei care s-au referit la ea, indiferent dacă o puteau aprecia sau nu în mod competent.

Nu putem prezenta aici, și credem că nici n-ar fi necesar, toate aprecierile făcute, în unanimitate la superlativ, cu prilejul morții sale sau curînd după aceea. Vom reproduce numai impresiile unor arheologi și a unor istorici ai antichității. Prezentarea se va face în ordinea apariției lucrărilor respective.

I. Andrieșescu apreciază *Getica* ca „formidabila lucrare de sinteză, dar și de genială îndrăzneală”¹⁸ . . . „*Getica* îmbrățișează întreaga proto-istorie a Europei sud-estice”.

„Întemeiază pe o îndelungată și minuțioasă revizuire a știrilor antice cari, fragmentare și dispartate, sint totuși numeroase [. . .] marea lucrare are în plus meritul de a cuprinde și întreg materialul arheologic proto-istoric al regiunilor de la Dunărea de Jos, inclusiv cel unguresc. E o comoară de fapte, foarte multe cu totul noi sau privite altfel decît mai înainte; comoară de considerațiuni întemeiate pe ele ca și de largi priviri sintetice, desprinse din stăpinirea suverană a unui material pe cît de întins și bogat, pe atît de inegal și variat”¹⁹.

Într-un articol cuprinzător cu privire la activitatea științifică a lui Vasile Pârvan, Scarlat Lambrino, profesor la catedra de epigrafie și istorie antică a Universității din București (1927—1944) scria următoarele: „Într-o sfortare uriașă spiritul său puternic strînge într-un mănunchi toate știrile literare antice, toate rezultatele aflătoare în publicații române și străine care se ocupau cu un amănunt al protoistoriei regiunilor dunărene, toate rezultatele săpăturilor conduse de el și ne dă *Getica*, acea admirabilă operă de sinteză care încununează fecunda lui activitate științifică.

¹⁶ Împreună cu Vasile Pârvan este considerat creatorul școlii arheologiei românești. I. Andrieșescu „a scos preistoria românească din perioada sa romantică și i-a indicat direcția de dezvoltare ca știință” (În *Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 34), vezi și D. Berciu, *Contribuția lui Ion Andrieșescu la preistoria Daciei și a sud-estului european*, București, 1945.

¹⁷ H. Metaxa, *op. cit.*, menționează 70, dar numărul articolelor referitoare la viața și activitatea lui Vasile Pârvan, apărute în 1927 și în anii următori este impresionant de mare, vezi Al. Zub, *Vasile Pârvan, Bibliografie*, București, 1975.

¹⁸ I. Andrieșescu, *Vasile Pârvan*, București, 1927, p. 15.

¹⁹ *Ibidem*, p. 16.

Ea cuprinde istoria anterioară stăpînirii romane a poporului aceleia care a stăpînit platoul Carpaților și cîmpiile înconjurătoare. Un întreg mileniu de istorie a acestei regiuni este lămurit și cîștigat pentru știință”²⁰.

Lucrări care să analizeze problemele de bază ale *Geticelor* n-au apărut în anii următori, deși Pârvan considera lucrarea sa „un început care desigur va provoca o întreagă literatură”. Aparent surprinzător, acest fapt nu s-a produs. Existau însă cauze atît obiective, cit și subiective. *Getica* era copleșitoare prin mulțimea datelor și a problemelor. Era greu atunci sau chiar imposibil pentru oricine — poate cu excepția lui Andrieșescu — să discute cu competență conținutul *Geticelor*. Lipsea probabil și curajul pentru o asemenea inițiativă, dar cu siguranță mai era și altceva. Prin cultura și erudiția sa, prin hărnicia și comportarea sa, prin felul de a-și comunica gîndurile, Pârvan își fascinasе elevii și colaboratorii. Acestora le era imposibil să aprecieze critic opera magistrului. În 1934 vraja a fost ușor tulburată, dar numai pentru un cerc foarte restrîns. Este vorba de apariția lucrării tînărului arheolog, elev al lui Vasile Pârvan, Ion Nestor, care în anii 1928—1932 studiasе în Germania, la Berlin și Marburg, cu savanți dintre cei mai iluștri. Lucrarea *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 1932 (extras din 22. Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1933; apărută de fapt în 1934 (p. 11—184, cu 41 figuri și 27 planșe)²¹. Cartea lui Ion Nestor a fost bine apreciată și a constituit multă vreme baza de informare pentru străinătate. Fiind o lucrare destrictă specialitate apărută numai în limba germană, cu o difuzare redusă, ea a fost accesibilă în țara noastră numai specialiștilor.

Capitolul al VIII-lea al lucrării lui I. Nestor, intitulat *Bronzul tîrziu și Hallstatt-ul pînă la sciți*, începe cu o scurtă discuție privind *Getica* (p. 104—109). I. Nestor consideră *Getica* o realizare de mare valoare, monumentală, care redă cu intuiții geniale evoluția istorică de la sfîrșitul epocii bronzului și pînă în vremea romană, imbinînd într-un spirit strict științific informațiile istorice scrise cu datele arheologice. Totodată I. Nestor își exprimă mindria de a fi elev al lui Vasile Pârvan.

Studiul critic al *Geticelor*, analiza principalelor elemente (concepție, surse de informare și contribuții originale), datorat unui specialist în arheologie preistorică, bun cunoscător al problematicii științifice la nivelul etapei în care se realizase *Getica*, este de cel mai mare interes pentru înțelegerea operei lui Pârvan. În acest scop considerăm necesar să reproducem în traducere două mari pasaje din cartea lui I. Nestor :

„Punctul de plecare al analizelor paleoetnologice ale lui Pârvan a fost în mod natural invazia sciților la Dunărea Mijlocie și de Jos și informațiile antice referitoare la ea, mai ales acelea ale lui Herodot. Baza unei substrucții arheologice, a unor anumite considerente istorice, le-a avut în cercetările lui P. Reinecke asupra cronologiei Bronzului în « Ungaria » și asupra antichităților scitice de acolo”.

²⁰ S. Lambrino, *Vasile Pârvan — Eruditul, Organizatorul în In memoriam V. Pârvan*, p. 18.

²¹ Lucrarea i-a fost cerută ca o dare de seamă asupra cercetărilor din România: Primele capitole (paleoliticul, mezoliticul și neoliticul) au fost prezentate ca teză de doctorat la Universitatea din Marburg. Este prima care prezintă o imagine generală — pe baze științifice concrete și cu problematica corespunzătoare la nivelul cunoștințelor din 1932.

„În studiul său asupra cronologiei bronzului în Ungaria, Reinecke încheie faza sa finală IV în secolul al IX-lea a Chr., poate chiar în jurul lui 900 a Chr. Într-o altă lucrare despre « Noi antichități scitice în Ungaria » analizează mai îndeaproape sirșitul epocii bronzului maghiar în legătură cu descoperirile scitice din Ungaria propriu-zisă și din Transilvania, cunoscute în număr mai mare în acea vreme. Pentru a găsi în cadrul evoluției culturale un loc netăgăduitei ocupări scitice a regiunilor amintite, Reinecke a despărțit istoria spațiului de la vest de Dunăre, unde și după încheierea epocii bronzului evoluția culturală s-a desfășurat în legătură întină cu Europa centrală, adică cu centrul culturii Halstatt, de aceea a teritoriilor de la est de Dunăre, unde invazia scitică din jurul anului 700 a întrerupt legăturile cu vestul. În felul acesta își explica lipsa unor descoperiri cu adevărat hallstattiene la est de Dunăre (etapa sa C) și indica prin aceasta că epoca bronzului a durat acolo pînă la invazia scitică”.

„La aceste gânduri ale lui Reinecke, în pofida unor neconcordanțe și contradicții, totuși corecte, se atașează Pârvan. El preia presupunerea unei mai mult sau mai puțin ample întreruperi a legăturilor « Ungariei de est » cu vestul, cu prilejul invaziei scitice și încearcă să identifice populația purtătoare a culturii de la sfîrșitul epocii bronzului a regiunilor Dunării și Carpaților distrusă de sciți. Ideea conducătoare este astfel aceeași la Pârvan și Reinecke, prin mișcarea cimeriană (înainte de 700) cultura ultimei perioade a epocii bronzului (= Hallstatt A—B) din Ungaria și Transilvania este tăiată de apus și rămîne o cultură a epocii bronzului pînă către 700 cînd sciții aduc fierul. Reinecke lasă ultima etapă a epocii bronzului din teritoriile amintite să meargă paralel cu etapele Hallstatt A și B, pentru a ocupa etapa Hallstatt C cu cercul său traco-cimerian, care a fost înlocuit abia în jur de 700 cu cultura scitică. Pârvan atribuia descoperirile cercului traco-cimerian a lui Reinecke perioadei IV a epocii bronzului și le lasă să dureze pînă la 700. Ca purtători ai culturii sfîrșitului epocii bronzului din Ungaria de răsărit, Transilvania și România veche, Pârvan indică, bazîndu-se pe speculații mai vechi ale lui H. Schmidt și valorificînd anumite informații ale lui Herodot, pe traci, pe care îi consideră traci de nord, spre deosebire de tracii de sud din Peninsula Balcanică și îi numește deja cu numele clasic de mai tîrziu daci, respectiv geți”²².

„Imagina pe care o dă Pârvan asupra cursului evoluției istorice este de apreciat în esență corespunzătoare; ea nu este decît în parte nouă. Argumentația sa arheologică, pentru procese istorice de altfel corect recunoscute, lasă de multe ori într-o lumină falsă cantitatea descoperirilor. În foarte multe cazuri relațiile preistorice sînt simplificate prea mult prin generalizări. Astfel Pârvan îi lasă pe sciți să inunde într-un front larg întreaga Dacie, el exagerează puțin în acest punct schematizarea fenomenului făcută de Reinecke. Dacă după aceea apără totuși continuitatea culturii daco-getice pînă în epoca Latène, ajunge de multe ori la contradicții interne, deoarece, din cauza cercetării la unare a multor regiuni și grupe culturale, n-a putut să contureze, în mersul evenimentelor, deosebirile regionale. Parțial aceste contradicții provin și din faptul că Pârvan

²² I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, Berlin 1933, p. 105—106.

a recunoscut, treptat, în mod corect multe relații, dar a menținut opiniile false, în capitolele scrise mai înainte ale cărții sale. El a lucrat parțial cu schemele mai vechi ale lui Reinecke, pe care în parte le combate, fără să știe că Reinecke renunțase deja la ele. Polemica lui Pârvan împotriva datării înalte a perioadei « ungare » IV a lui Reinecke (1899), devine fără obiect dacă ne gândim că Reinecke însuși în 1924, [...] considera pentru etapa Reinecke A a epocii Hallstatt (=perioada IV în Ungaria) aproximativ anul 1000 ca moment de început. În anul 1925 Reinecke a circumscris, un cerc cultural preșcitic care se întinde din sudul Rusiei și pînă în Pannonia, pe care l-a numit nord-tracic = cimerian; este din nou același lucru ca la Pârvan, la care este nord-tracic = getic”.

„Pârvan discută amănunțit în *Getica* sa tot materialul epocii sale hallstattiene getice, care i-a fost accesibil, cu care ocazie se face mai evidentă tendința de reconstituire a stadiului culturii getice decît cerința de a ordona materialul cronologic și pe grupe culturale. Relațiile cu culturile hallstattiene timpurii ale Europei centrale și ale Italiei de nord, pe care deja Reinecke, L. Marton și Hoernes le-au clarificat în liniile lor esențiale, sînt tratate în mod amănunțit. În afară de aceasta, Pârvan încearcă, sprijinindu-se pe valoroasele lucrări premergătoare ale lui L. Marton, să demonstreze o orfevrărie getică între 800—600. El atribuie acesteia acele descoperiri care au fost considerate de Reinecke documente ale cercului său traco-cimerian, care astfel nu pot fi curat getice”²³.

Curînd după apariție, tot în 1934, cartea lui I. Nestor este recenzată de Radu Vulpe. Considerăm util să reproducem cîteva paragrafe din recenzie, respectiv acelea în care se fac aprecieri generale asupra lucrării lui I. Nestor și în mod special la discuția lui Nestor asupra *Geticelor*²⁴.

„Lucrarea d-lui Nestor, reprezentînd pentru prima dată [...] faptele de preistorie românească din punctul de vedere legitim și competent al cercetătorilor români, [...] scoțînd în relief particularitățile civilizațiilor care au înflorit altă dată în Dacia, contribuie la progresul rîspîndirii cunoștințelor asupra uncea din regiunile europene cu cea mai interesantă preistorie [...] această lucrare e de un indiscutabil folos și pentru cititorii români, putînd servi ca mijloc de orientare în complexul problemelor privitoare la trecutul cel mai vechi al țării noastre”²⁵.

„Capitolele despre epoca fierului încep cu o dare de seamă despre ultimele două subdiviziuni din *Getica* lui Vasile Pârvan. Nu poate fi decît apreciată obiectivitatea cu care d-l Nestor, fost școlar al regretatului istoric, caută a judeca partea arheologică a acestei opere capitale de protoistorie. Credem însă că cele cîteva obiecțiuni pe care le aduce lui Pârvan ca preistorician, chiar cînd au oarecare teme, prezintă o importanță cu totul secundară. Ca dovadă e că însuși d-l Nestor, în restul părții privitoare la epoca de Fier din lucrarea d-sale, nu merge decît pe liniile esențiale trasate de autorul *Geticelor*, recunoscînd tot timpul greutățile deosebite ale întunecoasei protoistorii getice. Pe alocuri severitatea criticei față de Pârvan este vădit exagerată”²⁶.

²³ *Ibidem*, p. 107—108.

²⁴ Radu Vulpe, *Revista istorică română*, 4, 1934, p. 310—320.

²⁵ *Ibidem*, p. 311.

²⁶ *Ibidem*, p. 313.

Desigur nici Nestor în lucrarea sa nu putea, la numai șapte ani după *Getica*, să avanseze prea mult în direcția rezolvării problemelor tratate de Pârvan. La observația că Nestor a mers „pe liniile esențiale ale autorului *Geticelor*” trebuie făcută precizarea că Nestor mergea în parte pe liniile lui Pârvan, care la rândul său mergea în parte pe liniile altor arheologi și în special ale lui P. Reinecke, dar și faptul că Nestor opera cu metode noi, proprii arheologiei preistorice moderne. Acestea i-au permis să definească pentru prima dată culturile epocii bronzului din România și să contribuie la clasificarea tipurilor de obiecte de bronz pentru ca acestea să devină puncte de sprijin pentru o cronologie mai precisă, condiție esențială pentru stabilirea unei evoluții istorice reale.

După lucrarea lui I. Nestor nu mai putem semnala nici o altă încercare de a prezenta și analiza *Getica* în ansamblu sau, ceea ce ne-ar interesa în lucrarea de față, problematica istoriei geto-dacilor dinaintea celei de-a doua epoci a fierului. Indirect problema getilor din Hallstattul târziu a fost atinsă în mai multe rânduri cu ocazia discuțiilor purtate asupra sciților²⁷.

Prezentăm în continuare, în ordinea apariției lor, principalele lucrări care într-o formă sau alta au utilizat, au discutat sau au adus anumite opinii în problemele expuse pentru prima dată de Pârvan în *Getica* și *Dacia* cu privire la traco-getii din perioadele anterioare celei de-a doua epoci a fierului.

În remarcabila sa lucrare de sinteză *Istoria românilor*, vol. I, Constantin C. Giurescu²⁸ a tratat „epoca preistorică” într-o formă extrem de redusă. De fapt a menționat câteva descoperiri din paleolitic, neolitic și epoca bronzului și a prezentat sumar câteva opinii cu privire la vechimea geto-dacilor admitând ideea că „[...] dacii sau getii au locuit în ținuturile noastre de pe la 1800 înainte de Christos [...]”²⁹. Deși *Getica* îi putea oferi un material extrem de bogat cu privire la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului, C. C. Giurescu n-a utilizat acest material și a preferat să urmărească firul istoriei începând cu primele informații istorice scrise (Herodot)³⁰. Este greu de înțeles dacă istoricul a intenționat să procedeze astfel sau dacă n-a fost dificil chiar și pentru el să sintetizeze copleșitoarea bogăție de date și idei încă insuficient sistematizate din *Getica*.

În volumul I, partea I (*Strămoșii, înainte de romani*, 267 p), 1936, din grandioasa sa sinteză *Istoria românilor*, în 11 volume, Nicolae Iorga tratează istoria străveche și protoistoria Daciei până în ajunul primelor contacte cu romanii. Utilizând o vastă bibliografie, de la primele scrieri antice grecești și până la lucrările de specialitate contemporane, eruditul istoric, prezintă, într-o largă viziune, multiple aspecte ale istoriei străvechi și protoistorice (așezări, ocupații, limbă, artă, obiceiuri, credințe etc.) În considerațiile sale privind realitățile de la „mari înălțimi”, Iorga trece

²⁷ Dorin Popescu, *Sciții în Transilvania*, Transilvania, 74, 1943, 3-4, p. 1-20, cu toată bibliografia.

²⁸ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, București, în cinci volume, apărute în cinci ediții, prima în 1935, ultima în 1946. Prin precizia datelor și claritatea expunerii s-a bucurat de o largă popularitate.

²⁹ *Ibidem*, vol. I, 1946, p. 28.

³⁰ *Ibidem*, p. 31.

ușor peste întregi perioade. Dealtfel problema unei cronologii necesare pentru stabilirea succesiunii reale a fenomenelor istorice îl preocupă destul de puțin.

Pentru epoca bronzului și a fierului opera lui Pârvan este prea puțin utilizată. Combătînd anumite idei ale lui Pârvan, Iorga nu se bazează pe o mai bună cunoaștere a datelor arheologice sau istorice.

Fără a afirma categoric existența „tracilor geto-daci” încă din neolitic, Iorga își formulează opinia în privința vechimii tracilor astfel: „Trebuie să ne oprim deci la realitatea unei lumi statornice de veche așezare”.

„Autohtonă, legătura cu pămîntul pe care-l ocupă și azi, prin urmașii lor, a tracilor [...] nu poate fi tăgăduită. Nu vedem pe cine ar fi înlocuit ei pe o hartă așa de vastă, de la Vistula la Bug și de la Carpații nordici în Arhipelag și în Asia Mică și pe ce drumuri, din ce impuls, în ce stare de spirit și cu ce idei de viitor în minte ar fi putut veni. Dealtfel, un asemenea fapt ar fi lăsat urme în legende, și nu le găsim; nume de la vechea populație ar fi rămas și nu le descoperim”³¹.

Acest paragraf ilustrează nu numai o opinie a marelui istoric, ci și modul de a argumenta o asemenea opinie, e adevărat într-un domeniu care nu-i era familiar.

În 1937 a apărut pentru prima dată în românește *Dacia, civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*³², sub îngrijirea lui Radu Vulpe, care a efectuat și traducerea după manuscrisul în limba franceză rămas de la Pârvan. (În 1928 lucrarea apăruse în limba engleză la Cambridge.) Forma apărută în 1937 a fost reeditată cu adnotații tot de Radu Vulpe în 1957, 1958, 1967 și 1972. Adnotațiile au sporit de la o ediție la alta în raport cu progresele realizate de cercetările arheologice. Toate edițiile au fost lipsite de comentarii de fond.

În studiul *Sciții în Transilvania, starea cercetărilor arheologice*, apărut în 1943³³, Dorin Popescu, elev al lui Vasile Pârvan, completează lista descoperirilor de tip scitic la care Pârvan nu se referise în *Getica*, s-au care apăruseră după lucrarea lui Pârvan. Sint prezentate diferite opinii cu privire la intensitatea și semnificația descoperirilor scitice din Transilvania (Rostovțev, Gordon Childe, I. Nestor, N. Fettich, M. Roska etc.) și apreciază că „chiar dacă Pârvan nu a utilizat toate descoperirile [...] concluziile la care a ajuns sint încă totuși valabile”.

La Transylvanie dans l'antiquité, de C. Daicoviciu, apărută în 1945, tratează sumar preistoria, mult mai detaliat epoca dacică și cea romană. Pentru prima epocă a fierului autorul se sprijină pe *Getica* lui Pârvan, la care adaugă câteva descoperiri și concluzii ale unor studii mai noi.

După moartea lui Pârvan cercetările arheologice au continuat dar nu într-o măsură care să determine progrese în cunoașterea tuturor epocilor în toate regiunile țării. O pondere mai mare au avut cercetările privind epoca neolitică, a doua epocă a fierului și epoca romană.

³¹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea I, București, 1936, p. 120.

³² Volumul are următorul cuprins: I. *Carpato danubienii și villanovienii*; II. *Carpato-danubienii și sciții*; III. *Carpato-danubienii și grecii*; IV. *Carpato-danubienii și celții*; V. *Carpato-danubienii și romanii*. Capitolele I, II și IV sintetizează pentru problemele respective conținutul *Geticelor*. Capitolul III este reprodus cu unele adaosuri după *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*. Capitolul V este inedit.

³³ Dorin Popescu, vezi nota 27.

Dintre lucrările apărute între 1927 și 1949, care au adus contribuții importante pentru cunoașterea epocii bronzului și a primei epoci a fierului menționăm *Arheologia preistorică a Olteniei*, D. Berciu, 1939.

Eliberarea țării noastre în 1944 și instaurarea puterii populare au creat condiții incomparabil mai favorabile cercetărilor științifice decât în trecut. Anul 1949 a marcat începutul unei perioade de mare avânt în cercetarea arheologică românească. Activitatea arheologică a fost organizată și coordonată de Academia R.P.R.

Pe baza unei tematici cuprinzătoare cercetările au fost efectuate în obiective arheologice din toate epocile și au cuprins toate regiunile. Abia acum s-a realizat visul lui Pârvan de cercetare integrală a istoriei străvechi, vechi și medii în țara noastră.

Săpăturile făcute în intervalul dintre 1949 și 1960 la Poiana, Stoicani și Birsești (Moldova), Popești (Muntenia), Balta Verde-Gogoșu, Basarabi și Ferigile (Oltenia) și Teiuș (Transilvania) dau mai mult conținut primei epoci a fierului, atât de puțin cunoscută atunci când Pârvan a redactat *Getica*.

În 1954 a apărut articolul lui C. Daicoviciu, *Poziția antiștiințifică a istoriografiei burgheze române cu privire la daci* (comunicare ținută la Sesiunea Academiei R.P.R., din decembrie 1953)³⁴. Autorul analizează poziția marilor istorici și arheologi români Gr. Tocilescu, A. D. Xenopol, N. Iorga, V. Pârvan și I. Andrieșescu cu privire la daci. Adoptând el însuși de curând concepția marxistă, o aplică într-o manieră excesiv de critică în aprecierea operei savanților menționați. Asupra unor observații îndreptățite ale istoricului C. Daicoviciu vom reveni.

În 1957 Radu Vulpe publică articolul *Activitatea științifică a istoricului Vasile Pârvan*, care cuprinde date esențiale privind viața și opera marelui istoric. Am reprodus mai sus din acest articol mari pasaje cu privire la împrejurările în care a fost redactată *Getica*. Reținem aici câteva din aprecierile lui Radu Vulpe la aceeași lucrare: „Rolul ei în îndrumarea cercetărilor ulterioare asupra culturii getice a fost capital”³⁵.

„După 30 de ani, « Getica » își păstrează toată însemnătatea. Trăinicia diferitelor ei părți este însă inegală. Pe când capitolele istorice, cu deosebire al II-lea și al III-lea, vor servi multă vreme ca bază solidă de studii, partea de sistematizare arheologică din cap. al VI-lea este, prin natura sa, foarte sensibilă la noile progrese ale cercetărilor și nu va putea fi folosită decât ținându-se seama de aceste progrese, care au modificat unele din constatările lui Pârvan, iar pe cele mai multe le-a îmbogățit. Este, dealtfel, o situație pe care o prevăzuse el însuși”³⁶.

„Opera publicată a lui Vasile Pârvan reprezintă și cantitativ și calitativ un neprețuit tezaur”.

„Lucrările lui Vasile Pârvan au putut fi cercetate din toate punctele de vedere, au fost confruntate cu cele mai noi descoperiri și în lumina celor mai severe metode, au fost analizate, amendate. Bilanțul criticii, însă, le-a rămas în esență favorabil [...] lucrările lui Pârvan își mențin,

³⁴ C. Daicoviciu, *Studii și referate privind istoria României*, București, 1954, vol. I, p. 160–179.

³⁵ Radu Vulpe, *Studii — Revistă de istorie*, 10, 1958, p. 29.

³⁶ *Ibidem*, p. 29–30.

în general, valoarea și utilitatea din momentul cind au apărut și [...] impun respect prin concepția științifică superioară, prin informația vastă și conștiințioasă, prin spiritul critic fin și prin originalitatea care le stau la bază. Unele din ele, ca « Getica », rapoartele de săpături, culegerile de inscripții, reprezintă, fiecare, un *vade-mecum*, indispensabil la tot pasul”.

Făcînd asemenea aprecieri R. Vulpe nu analizează în fond opera istorică a lui Vasile Pârvan, deși el afirmă că „cei mai autorizați din urmașii lui au socotit întotdeauna ca un omagiu adus amintirii lui datorită de a găsi erorile ori lipsurile operei sale și de a le îndrepta. El însuși ar fi făcut-o cu implacabilă sa probitate, dacă ar fi trăit”³⁷.

Tot în 1957 Vladimir Dumitrescu, elev al lui Vasile Pârvan, publică articolul *Vasile Pârvan (1927—1957). La treizeci de ani de la moartea magistrului*. Reținem din acest articol: „În așteptarea unei revizuri critice a întregii opere a lui Vasile Pârvan, trebuie să recunoaștem fără înconjur că, pentru scurta perioadă în care s-a desfășurat activitatea lui creatoră, ea a fost într-adevăr excepțională”³⁸. Deci la 30 de ani după apariția *Geticelor* problema unei revizuri critice a operei lui Pârvan era încă o chestiune de viitor.

O contribuție importantă în sensul reevaluării critice a operei lui Pârvan aduce în 1958 Dorin Popescu. În studiul *Problema sciților în Transilvania în opera lui Vasile Pârvan*³⁹, analizează stadiul problemei utilizînd toată literatura de specialitate existentă la data respectivă. Lucrarea a fost determinată în mare măsură de modificarea concepției cu privire la relațiile dintre sciți și traco-geți în arheologia sovietică. Autorul confruntă părerile unor specialiști ca Pârvan, Rostovțev, M. Roska, Pârduz care admit nu numai influența, ci și prezența sciților în spațiul carpatic, cu cele ale unor arheologi sovietici în frunte cu A. I. Meliukova, care explică elementele scitice din lumea tracică numai prin „incursiuni izolate” și mai ales prin „legături culturale și probabil etnice existente încă din epoca bronzului” (A. I. Meliukova).

Dorin Popescu observă un fapt esențial și anume că între cele două poziții nu există o contradicție reală în privința aportului redus al sciților în cultura getică, ci în privința efectului lor — neînsemnat sau de-a dreptul dezastruos — în evoluția istorică a geților.

Între anii 1949 și 1960 se remarcă unele progrese în cercetarea sfîrșitului epocii bronzului și a primei epoci a fierului (Hallstatt) valorificate printr-o serie de lucrări (monografii, studii, rapoarte) dintre care menționăm: M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*⁴⁰; idem, *Cetățuia de la Stoicani*⁴¹; idem, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*⁴²; K. Horedt, *Cercetările arheologice de la Hoghiz-Ugra și Teiuș*⁴³; D. Berciu și Eug. Comșa,

³⁷ *Ibidem*, p. 34.

³⁸ Vladimir Dumitrescu, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 16.

³⁹ Dorin Popescu, SCIV, 9, 1958, 1, p. 9—32.

⁴⁰ SCIV, 4, 1935, 3—4, p. 443 și urm.

⁴¹ *Materiale*, 1, 1953, p. 132—144, 154—155.

⁴² *Ibidem*, p. 157—211.

⁴³ *Ibidem*, 798—812.

Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950)⁴⁴; Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Bîrsești*⁴⁵; Alexandru Vulpe, *Cimitirul din prima epocă a fierului la Ferișle*⁴⁶; Radu Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*⁴⁷.

Rezultatele intenselor cercetări arheologice din țara noastră inițiate în 1949, precum și progresele în cercetarea celorlalte epoci ale istoriei noastre favorizau, făcând chiar necesară, redactarea unui tratat de *Istoria României*, mai complet decât cele realizate individual de marii noștri istorici din trecut. Primul volum, apărut în 1960, operă a unui colectiv de 20 de specialiști, cuprindea în aproape 900 de pagini, istoria de la paleolitic până la formarea poporului român. Toate epocile au fost mai bine conturate, fiecare avînd un conținut bogat. I. Nestor a oferit pentru prima dată o imagine sintetică dar cuprinzătoare a epocii bronzului, cu toate elementele ce o caracterizează (periodizare, evoluție istorică, toate culturile într-o formă extrem de concisă, economie, organizare socială, artă, religie)⁴⁸. D. Berciu a valorificat și sintetizat întreaga documentare arheologică cu privire la prima epocă a fierului⁴⁹. Limita dintre epoca bronzului și epoca fierului a fost fixată la aproximativ 1150 î.e.n. În cadrul primei epoci a fierului s-au deosebit trei etape distincte, prima Hallstatt A—B (1150—800) corespunzătoare perioadei Bronz IV în *Getica*, iar ultima Hallstatt D (550—450, la Dunărea de Jos, până la 300 în interiorul arcului carpatic), corespunzătoare perioadei de contacte cu populațiile scitice. Totuși nici în 1960 — după 33 de ani de la apariția *Geticelor* — documentarea arheologică existentă n-a permis, în mod obiectiv, realizarea unei imagini satisfăcătoare asupra evoluției istorice din epoca hallstattiană. Progrese ceva mai mari se făcuseră doar în cunoașterea Hallstattului tîrziu (D) deși opiniile în problema scitică erau contradictorii. Pentru perioadele Hallstatt A, B, C, *Getica* n-a putut fi folosită, iar pentru perioada D n-a fost suficient valorificată. Trebuie subliniat progresul în realizarea unei cronologii mai precise (prezentată de M. Petrescu-Dimbovița) prin stabilirea unei succesiuni de serii tipologice de obiecte de bronz, din secolul al XIII-lea (sfîrșitul epocii bronzului) și pînă în secolul al IX-lea (sfîrșitul Hallstattului timpuriu)⁵⁰.

Așa cum prevăzuse R. Vulpe capitolele II și III din *Getica* lui Pârvan au fost utile pentru redactarea capitolelor referitoare la istoria geto-dacilor din a doua epocă a fierului.

După 1960 s-au realizat mari progrese în cercetarea epocii bronzului și mai ales a primei epoci a fierului. S-au scris lucrări care sporesc documentarea și clarifică în mai mare măsură evoluția istorică din milenii II și I î.e.n. Menționăm aici numai lucrările de sinteză și monografiile ce se referă la cele două epoci.

⁴⁴ Materiale, 2, 1956, p. 251—289.

⁴⁵ Materiale, 3, 1957, p. 117 și urm.; 5, 1959, p. 355 și urm.; 6, 1959 p. 231 și urm.; 7, 1960, p. 201 și urm.; Dacia, N. S., 1, 1957, p. 117 și urm.

⁴⁶ Materiale, 5, 1959, p. 363 și urm.; 6, 1959, p. 237 și urm.; 7, 1960, p. 219 și urm.; Dacia, N. S., 4, 1960, p. 181 și urm.

⁴⁷ SCIV, 6, 1953, 1—2, p. 239 și urm.; Materiale, 3, 1957, p. 227 și urm.; 5, 1959, p. 337 și urm.; 6, 1959, p. 307 și urm.; 7, 1960, p. 321 și urm.

⁴⁸ *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 90—132.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 137—147, 149—160.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 147—149.

În monografia *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cîrna*, apărută în 1961, Vladimir Dumitrescu prezintă cea mai mare necropolă de tip Gîrla Mare din România.

În 1965 apare sinteza *Din istoria Dobrogei*, vol. I, *Geți și greci la Dunărea de Jos* (D. M. Pippidi, D. Berciu). În prima parte a volumului, „Băștinași” (p. 13—136), D. Berciu sintetizează rezultatele cercetărilor arheologice dintre 1949 și 1965. Pentru prima dată avem imaginea evoluției istorice a traco-geților din Dobrogea dintre secolele XI—II i.e.n.

În 1966 a apărut cartea lui D. Berciu *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, care prezintă istoria străveche, inclusiv perioada geto-dacilor. Pentru perioadele care ne preocupă aici sint valorificate descoperiri noi și importante mai ales pentru perioada hallstattiană timpurie (Hallstatt A—B = Bronz IV în *Getica*).

În 1967 a apărut *Necropola hallstattiană de la F'erigile* a lui A. Vulpe, prin care avem o imagine mult mai clară asupra perioadei hallstattiene târzii.

În 1970 a apărut sinteza *Istoria poporului român* (sub redacția acad. Andrei Oțetea), în care I. Nestor prezintă concis „Epoca pietrei”, „Epoca aramei și a bronzului” și „Epoca fierului” la nivelul cercetării din acel moment. În continuare Radu Vulpe prezintă „Geto-dacii” și „Dacia romană și Scythia Minor”.

În 1970 și respectiv în 1975 au apărut volumele I și II ale lucrării lui A. Vulpe, *Die Axte und Beile in Rumänien*, în colecția *Prähistorische Bronzefunde*, München.

În 1972 R. Vulpe reeditează a cincea oară *Dacia, civilizațiile..* a lui V. Pârvan (a patra ediție apăruse în 1967) din nou fără comentarii, ci doar cu adnotări.

În 1977 a apărut sinteza lui M. Petrescu-Dimbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, utilă prin informarea foarte bogată și în final cu bibliografia completă pe epoci și pe probleme.

Tot în 1977 a apărut lucrarea aceluiași autor *Depozitele de bronzuri din România*. În introducere este expusă evoluția unui secol de cercetări și contribuții a numeroși specialiști. Trebuie să subliniem că la această activitate perseverentă și competentă s-a adăugat aceea de peste trei decenii a autorului care ne-a prezentat o lucrare fundamentală pentru studiul epocii bronzului și primei epoci a fierului din țara noastră.

În 1978 au apărut lucrarea lui Tiberiu Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei — Cultura pretracică și tracică*, și a lui Sebastian Morintz *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, vol. I — *Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, iar în 1980 lucrarea lui Nicolae Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României — Așezarea Wietenberg de la Derșida* și a lui Valentin Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*.

La aceste volume se adaugă numeroase studii ce tratează probleme diferite cu privire la sfârșitul epocii bronzului și la întreaga epocă hallstat-

tiană⁵¹, contribuind la sporirea documentării și la lămurirea problemelor ridicate pentru prima dată de Pârvan în *Getica*. Ele completează și modifică imaginea pe care ne-a oferit-o *Getica*.

În asemenea împrejurări ne propunem să analizăm acea parte a operei istorice a lui Vasile Pârvan, care se referă la evoluția istorică corespunzătoare constituirii acelu grup etno-cultural, care în ultimele secole ale mileniului I î.e.n. și în primele secole ale mileniului I e.n. a stăpinit întreg spațiul carpato-ponto-dunărean, jucînd un rol deosebit de important în istoria sud-estului Europei, grup ce constituie temelia formării poporului român. Intenția noastră dificilă, dacă nu și prea îndrăzneată, ar putea părea tardivă dacă nu chiar inutilă, în etapa actuală, cînd, cu toate lipsurile de care sîntem conștienți, tabloul istoric al ultimelor trei milenii dinaintea erei noastre este în linii generale schițat. În prezent putem urmări, aproape în totalitatea sa, evoluția istorică din neolitic și pînă la geto-daci, grație unei activități îndelungate în cadrul căreia *Getica* reprezintă un moment culminant. Prin activitatea sa excepțional de bogată și variată, personalitatea lui Vasile Pârvan a devenit aproape legendară. Din totalitatea realizărilor sale sub multiple aspecte (de savant, profesor, inițiator și organizator al cercetărilor arheologice din țara noastră) în primul rînd a fost apreciată *Getica*, iar din mulțimea celor care, în

⁵¹ A. D. Alexandrescu, *La nécropole du bronze récent de Zimnicea (dép. de Teleorman)*, Dacia, N. S., 17, 1973, p. 77 și urm.; idem, *Sépultures du premier Âge du Fer a Zimnicea (dép. de Teleorman)*, Dacia, N. S., 22, 1978, p. 115 și urm.; M. Davidescu, *Un tezaur de podoabe tracice descoperit la Hinova-Mehedinji*, Thraco-Dacia, 2, 1981, p. 7 și urm.; Vladimir Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi (Dép. de Dolj, Ollenia)* Dacia, N. S., 12, 1968, p. 177 și urm.; Ioan Emödi, *Necropola de la sfîrșitul epocii bronzului de la Igrîja*, SCIVA, 31, 1980, 2, p. 229 și urm.; A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, ArhMold, 2-3, 1964, p. 143 și urm.; K. Horedt, *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat din Transilvania*, Muzeul Bruckenthal, Studii și comunicări, 13, 1967, p. 138 și urm.; idem, *Die Verwundung des Eisens in Rumänien bis in 6. Jahrhundert v.u.z.*, Dacia, N. S., 8, 1964, p. 119 și urm.; Mircea Ignat, *Découvertes du Hallstatt thrace dans le département de Suceava*, Thraco-Dacia, 1, 1976, p. 99 și urm.; C. Kácsó, *Contributions à la connaissance de la culture de Suciua de Sus à la lumière des recherches faites à Lăpuș*, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 45 și urm.; M. László, *Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu*, SCIV, 24, 1973, 4, p. 575 și urm.; idem, *Über den Ursprung und die Entwicklung der frühhallstattzeitlichen Kulturen in der Moldau*, Thraco-Dacia, 1, 1976, p. 89 și urm.; idem, *Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României*, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 17 și urm.; Sebastian Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, Dacia, N. S., 8, 1964, p. 101 și urm.; idem în colaborare cu Niță Anghelescu, *O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni*, SCIV, 21, 1970, p. 375 și urm.; idem în colaborare cu Petre Roman, *Un nou grup hallstattian în sud-vestul României - Insula Banului*, SCIV, 22, 1969, 3, p. 393 și urm.; Emil Moscalu, *Die frühhallstattzeitlichen Gräber von Meri (Gem, Vedeu, Kr. Teleorman)*, Thraco-Dacia, 1, 1976, p. 77 și urm.; M. Rusu, *Die Vorbereitung der Bronzeherde in Transilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 177 și urm.; idem, *Considerații asupra metalurgiei aurului în Transilvania în Bronz D și Hallstatt A*, ActaMN, 9, 1972, p. 29 și urm.; Zoltan Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul, Transilvaniei*, Brașov, 1966; idem, *Beiträge zur Kenntnis der Frühhallstattzeit und zum Gebrauch, des Eisens in Rumänien*, Dacia, N. S., 10, 1966, p. 209 și urm.; Ion Stratan și Alexandru Vulpe, *Der Hügel von Susani*, PZ, 52, 1977, p. 28 și urm.; Al. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi-Kultur)*, Dacia, N. S., 9, 1965, p. 105 și urm.; idem, *Traci și iliri la sfîrșitul primei epoci a fierului în Ollenia*, SCIV, 13, 1962, 2, p. 319 și urm.; Al. Vulpe, *Zur Chronologie der Fertige-Gruppe*, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 81 și urm.; Eugenia Zaharia, *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie, Fouilles et travaux de Medias, 1958*, Dacia, N. S., 9, 1965, p. 83 și urm.

majoritate oameni de cultură, i-au elogiât activitatea, precum și acei care nu i-au apreciat favorabil concepțiile filozofice, nimeni n-a ezitat să considere *Getica* drept o lucrare monumentală și fundamentală.

Sintem conștienți de răspunderea pe care ne-o asumăm, încercând să analizăm o parte și anume cea mai dificilă prin natura sa, a operei lui Pârvan, cu atât mai mult cu cât asemenea operație se efectuează pentru prima dată. Am apreciat la locul potrivit discuțiile deosebit de utile privind anumite probleme de metodă și conținut ale lui I. Nestor în 1932 și ale lui Dorin Popescu în 1958.

Ne vom referi numai la problemele mari ale evoluției istorice din perioadele anterioare celei denumite geto-dace (a doua epocă a fierului sau La Tène). Vom prezenta mai întâi problemele încercând se redăm cât mai fidel ideile lui Pârvan pentru ca apoi să le discutăm în aceeași ordine. Ne vom referi la : 1. Vechimea indoeuropenilor și respectiv a tracilor ; 2. Conținutul perioadei Bronz IV — Hallstatt I ; 3. Rolul cimerienilor în istoria tracilor ; 4. Rolul sciților ; 5. „Expansiunea getică între 900 și 500 a Chr.” ; 6. Deosebirea dintre tracii nordici de cei sudici ; 7. Aspecte social-economice în Hallstattul Daciei.

1. a. Concepția lui Pârvan cu privire la vechimea tracilor reiese din pasajele pe care le reproducem mai jos :

„Prin anii 1000 a Chr. înflorea în ținutul dintre ultimele prelungiri ale Alpilor, deoparte, Carpații Nordici cu Galiția și Bucovina de alta, în sfârșit regiunea către Nistru și Dunărea de Jos ca limită de est și sud, ultima și cea mai dezvoltată formă a civilizației Bronzului. Creatorii ei erau un popor unitar, a cărui naționalitate se va defini ușor, în cele ce urmează. În continuitate cu acest popor, locuiau, de la Nistru (Herodot, IV, 11) și pînă la Don și în ținutul Cubanului (Herodot, IV, 12), ocupînd tot țărmul nordic al Mării Negre, cimerienii. Aceștia — după toate semnele — par a fi tracii. Civilizația bronzului reprezentată de ei era foarte asemănătoare celeia din masivul carpatic. Se pare că ei locuiau aici încă de prin al 16-lea veac a. Chr. De asemenea resturile arheologice arată că, cel puțin de pe la începutul mileniului al II-lea, locuiesc în Carpați cu civilizația originală a epocii bronzului acel neam al cărui nume încă nu l-am spus” (*Getica*, p. 2—3).

„Ca și în sudul elenic, poporul de jos s-a lăsat mai mult influențat de cultele străvechi locale, ale *aborigenilor preindoeuropeni* din cea mai veche perioadă a neoliticului. Tracii indoeuropeni așezîndu-se în Carpați peste populația locală au primit firește în conlocuirea cu ea diferite gînguri și forme ale vieții acesteia. Treptat ca și în Grecia au desnaționalizat-o [...]” (*Getica*, p. 295), idee formulată aproape identic în *Dacia, civilizațiile...*, p. 52). „[...] tracii de nord [...] locuiau în Carpați cel puțin de la jumătatea mileniului al II-lea a Chr [...]” (*Dacia*, p. 68).

Pârvan considera deci că străvechile populații eneolitice au fost suprapuse de indoeuropenii tracii, că aceștia au locuit în Carpați cu o civilizație originală a bronzului încă de la începutul mileniului al II-lea (în altă parte cel puțin de la mijlocul mileniului al II-lea). Pârvan se sprijinea în această chestiune pe opiniile unor mari savanți contemporani (Max Ebert, Hubert Schmidt, Eduard Meyer).

2. a. *Getica* începe propriu-zis tratarea amănunțită a istoriei Daciei cu perioada Bronz IV, respectiv de la data de aproximativ 1000 î.e.n. La

baza periodizării lui Pârvan a stat sistemul cronologic elaborat de P. Reinecke în 1899⁵². Spre deosebire de Reinecke, care a încadrat perioada Bronz IV între 1150—850, Pârvan a considerat mai potrivită pentru Dacia datarea Bronzului IV între 1000 și 700, urmată de perioada Fier I (Hallstatt) între 700 și 300 (*Getica*, p. 292). Sub influența lui Reinecke, care în 1924 și-a modificat sistemul său cronologic⁵³, încheind epoca propriuzisă a bronzului la anul 1000 (cu perioada Bronz D) cînd a fixat începutul Hallstattului, Pârvan a adus unele nuanțări periodizării sale inițiale. Astfel perioadei Bronz IV (1000—700) îi corespunde în vestul și sud-vestul României Hallstatt I, după care urmează perioada Fier I (Hallstatt II) între 700 și 300 i.e.n. (*Getica*, p. 675). În sumarul cărții intervalul de timp dintre 1000 și 300 apare ca „Vîrsta fierului în Dacia. Hallstattul” (*Getica*, p. 851).

Încercăm, în continuare să redăm conținutul perioadei Bronz IV așa cum l-a conceput Pârvan, sprijinindu-ne în mare măsură pe cele mai semnificative formulări ale sale. Considerăm că în acest fel vom reuși să oferim o imagine mai exactă decît a încerca să rezumăm imensa cantitate de date și idei adesea nesistematizate și cu multe repetări. Textele din *Getica* nu vor fi prezentate întotdeauna în ordinea expunerii lui Pârvan, ci regrupate pentru a putea contura mai exact anumite probleme. În unele cazuri vom apela și la *Dacia, civilizațiile...*, care cuprinde concluzii pe baza materialului prezentat în *Getica*.

„[...] noi trebuie să considerăm în Dacia vîrsta bronzului prelungită pînă în vremea sciților (sec. VII), deși influența Hallstato-venetă se arată a fi fost puternic activă aici încă de pe la 1000 a Chr. [...] bronzul dacic e activ pînă foarte tîrziu și, în ultima sa epocă — perfect diferențiată de cele precedente [...] între 1000 și 700 a Chr., el constituie o civilizație absolut specifică[...]” (*Getica*, p. 290).

„[...] Dacia nu e o țară reprezentativă pentru Hallstatt” (*Getica*, p. 303). „Adevărata vîrstă a fierului” începe abia pe la anul 700 i.e.n., odată cu venirea sciților” (*Getica*, p. 348).

Începutul unei noi culturi (a perioadei Bronz IV) se stabilește prin apariția (în mediul ceramicii tradiționale a epocii bronzului) pretutindeni în Dacia, ... „dar mai frecvent în Banat a urnei « villanoviene », adică în general nord-est italice”. Ideea conform căreia urna „villanoviană” apare ca un element nou în așezări cu ceramică proprie epocii bronzului (cu forme și ornamente tradiționale) este exprimată de Pârvan în mod repetat (*Getica*, p. 302—303, 454, 676, 686; *Dacia*, p. 50, 77).

„[...] Bronzul IV dacic este, din punct de vedere cultural, total neinteligibil fără continua lui comparație cu Hallstattul I [...]. Material, adică economic, vîrsta fierului începe la noi abia pe la 700; spiritual, adică istoric-cultural ea începe totuși încă de la a. 1000 [...]” (*Getica*, p. 297).

Pârvan prezintă numeroase descoperiri și evidențiază marea cantitate de obiecte de bronz din Transilvania, arme, unelte și podoabe, de tipuri variate, multe ornamentate artistic. Studiul obiectelor de bronz din Transilvania din perioada Bronz IV, îi dă lui Pârvan convingerea existen-

⁵² P. Reinecke, Germania, 8, 1925, 1, p. 43—44.

⁵³ Idem, Germania, 9, 1925, 1, p. 50—54.

ței unor strînse legături cu nordul Italiei și Europa centrală. El consideră că „atelierele din Dacia adoptă și ele directive noi, inspirate de arta apuseană, veneto-iliră ori hallstattiană, și produc în noul stil, în chip autonom” (*Dacia*, p. 40).

Depozitul de la Șpălnaca, jud. Alba, este apreciat ca „neamestecat cu elemente autentice hallstattiene, acest atelier anunța totuși tendințele noi”. El nu atestă încă „influență directă occidentală, ci numai paralelism pe bază spirituală similară”. Legături evidente cu apusul vede Pârvan în „marele depozit (sau atelier) de la Gușterița, lângă Sibiu” (*Dacia*, p. 40). Recunoscînd în ornamentica unor podoabe de la Gușterița elemente sudice originare din Grecia miceniană consideră că „o serie de idei meridionale nu ne-au fost transmise în mod direct, cei care ni le-au împrumutat sînt veneto-ilirii din nordul Adriaticii” (*Dacia*, p. 41).

În ce privește „carul votiv de bronz purtînd pe el o căldare emisferică ornamentată cu douăsprezece protome de lebede, găsit nu departe de Orăștie și despre care Undset are impresia că ar fi o lucrare indigenă”. Pârvan îl consideră ca reprezentînd o „realitate artistică și religioasă proprie regiunilor noastre și chemată la o nouă viață prin contactul intim cu lumea de la Adriatică” (*Dacia*, p. 41).

„Puternica influență villanoviană și atestînd în Carpați, se găsește confirmată în chip strălucit printr-o descoperire aproape senzațională făcută prin 1915 de către Kovács la Tîrgul Mureșului”. Este vorba de un vas de lut ars „reprezentînd foarte fidel profilul unui vas metalic de tip *protoetrusc*, varietatea *Corneto* (decî 1000—900 a. Chr.)” (*Dacia*, p. 42).

Analizînd bogăția de obiecte de aur din Transilvania, din perioada Bronz IV, Pârvan remarcă că acestea „se prezintă complet original față de restul Europei, în prima jumătate a mileniului I a. Chr.” (*Getica*, p. 679).

În contrast cu repetatele sublinieri privind importurile și influențele veneto-ilirice sau hallstattiene în mediul industriei bronzului și al ceramicii din Dacia și în primul rînd din Banat, Pârvan susține că „tezaururile de aur dintre 1000 și 700 a. Chr. găsite în Banat sînt de tip transilvan al vîrstei bronzului” (*Getica* p. 677). Ideea unei orfevrării străvechi autohtone în Dacia este susținută de Pârvan, în altă parte astfel: „curentul autentic tracic al artei aurului în Carpați, cu rădăcini pînă în Bronzul II, e activ, chiar după nașterea curentului geto-cimeric, cu începuturi prin sec. IX—VIII a. Chr.” (*Getica*, p. 680).

Într-o formulare sintetică dar foarte cuprinzătoare redă Pârvan esența fenomenului istoric ce caracterizează trecerea de la Bronz la Hallstatt (respectiv Bronz IV) pe o bună parte a Europei: „peste diferențele ce se stabiliseră în vîrsta bronzului peste vestul Peninsulei Balcanice de o parte, Pannonia de alta și regiunile « trace » carpato-danubiene de a treia parte, vîrsta fierului restabilește unitatea culturii italo-danubiene din Liguria și din Apulia pînă în Carpații nordici, în Moldova și chiar în Ucraina occidentală” (*Dacia*, p. 49). Deși epicentrul acestui fenomen n-a fost nordul Italiei (cum credea Pârvan ca și alți arheologi), ci Europa centrală, ideea reprodușă mai sus — aceea a unificării culturale pe spații largi odată cu începutul epocii Hallstatt — a fost confirmată și amplu concretizată pe spații și mai largi.

3. a. Vom urmări în continuare ideile lui Pârvan asupra istoriei tracilor și inevitabil problematica prezenței cimerienilor în spațiul carpato-danubian.

Dind conținut perioadei Bronz IV (Hallstatt I) Pârvan a reușit să extindă istoria tracilor carpato-danubieni pînă către 1000 î.e.n. Mileniul al II-lea (epoca bronzului) era în vremea sa aproape necunoscut. Totuși Pârvan a fost permanent preocupat de problema evoluției tracilor dinainte de 1000 î.e.n. Problemei cimeriene i s-a dat un rol prea mare în literatura științifică a vremii, tulburînd astfel înțelegerea evoluției reale din spațiul carpato-dunărean din a doua jumătate a mileniului al II-lea și din primele trei secole ale mileniului I î.e.n. Această situație se reflectă în *Getica* și *Dacia*.

Prezentăm cîteva din ideile exprimate de Pârvan cu privire la traci și la cimerieni :

Reamintim afirmațiile lui Pârvan după care „indoeuropenii traci se așezaseră peste străvechea populație neolitică pe care au desnaționalizat-o” (*Getica*, p. 295) și că tracii „cel puțin de la începutul mileniului al II-lea” [...], locuiau „și în Carpați cu civilizația originală a bronzului” (*Getica*, p. 3). Ei se învecinau spre est cu cimerienii de pe țărmul nordic al Mării Negre care „se pare că locuiau aici încă de prin al 16-lea veac a. Chr.”. Cimerienii „[...] par a fi fost traci. Civilizația bronzului reprezentată de ei era foarte asemănătoare celeia din masivul carpatic” (*Getica*, p. 2—3).

„Între Bronzul IV (1000—700) și Bronzul III (1400—100) e, după cum a observat cu atîta competență și Reinecke, o așa perfectă continuitate, încît cele două perioade constituie împreună oarecum un tot : nu credem deci în nici un chip posibilă vre o schimbare mai mare politică sau etnografică în aspectul regiunilor noastre în jumătatea a II-a a mileniului al II-lea a. Chr. Aceiași traci nordici de la anul 1000 au trebuit să locuiască și să stăpînească în Carpați și la anul 1400 a. Chr.” (*Getica*, p. 293) ; „timp de șapte secole nu e de admis nici o turburare etnografic-politică mai profundă în aceste părți. Dacă deci la anul 700, cînd vin scitii, erau aici traci nordici [...] atunci și la 1400 a. Chr. tot aceiași traci locuiau în Dacia” (*Getica*, p. 676).

Ideile prezentate mai sus nu sînt în deplină concordanță cu cele pe care le reproducem în continuare.

„*Capitolul I* al cărții de față — scrie Pârvan în capitolul VII, *Concluzii* — pune chestiunea dărîmării civilizației carpato-danubiene din mileniul al II-lea înainte de Hristos — frumoasa și bogata cultură originală a bronzului — de marile migrații de popoare începute și la noi, ca și în Grecia și Italia, tot ceva înaintea anului 1000, dar la noi încă mai violente ca acolo și de o durată mult mai lungă [...] năvălirile cimeriene spre Carpați și apoi către miazăzi, dincolo de Dunăre, spre Asia Mică, au trebuit să pornească încă din sec. XI a. Chr.” (*Getica*, p. 648).

„« Comorile » de bronzuri ascunse de groaza năvălirilor în tot ținutul Carpaților aparțin în cea mai mare parte sau vremii imediat pre-villanoviene a Daciei, deci sfîrșitului mileniului al II-lea și anilor 1000 a. Chr., sau însăși epocii dintre 1000 și 700 a. Chr. Deci e limpede : migrațiile cimero-scite au pornit așa de devreme încît prin anii 1000—900 a. Chr. estul Europei era tot în plină turburare” (*Getica*, p. 649).

„Între 1000 și 700” a avut loc și, o intensificare a raporturilor geto-cimeriene deoparte prin penetrația vilanoviană pînă la Nistru și Nipru, de alta prin civilizația fabricatelor caucazice pînă dincolo de Carpați” (*Getica*, p. 680), astfel „geto-cimerienii constituia pe la 1000 a. Chr., o lume unitară, cu drumuri de circulație regulată economică și culturală, între Alpi și Caucaz” ... (*Dacia*, p. 73).

În afară de securile de aramă de „tip cimerian” (securi cu două tășuri dispuse cruciș) care s-au dovedit a fi eneolitice, singura bază documentară pentru justificarea influențelor cimeriene au fost tezaurele de la Mikhalkovo (Galiția) Fokorú (Ungaria) și Dalj (Slovenia). „Tezaurul de la Mikhalkovo [...], ale cărui legături cu Fokorú și cu Dalj au fost de mult relevate, e cel mai caracteristic : elemente barbare și central europene sînt amestecate cu cele din Asia Anterioară, Caucaz și — peste Micene cu arta aplicelor de aur — Ionia arhaică, într-un fel de sinteză cu totul ciudată” (*Getica*, p. 332). „Tezaurele excentric getice de la Fokorú, Dalj și Mikhalkovo sînt puternic pătrunse de spiritul hallstattian, fără a se elibera total de tradiția bronzului getic” (*Getica*, p. 341).

Ne-am referit foarte pe scurt, cu date din *Getica*, la acele elemente atribuite cimerienilor pentru a evidenția inconsistența documentării arheologice cu privire la acele populații cărora li s-a acordat un rol destul de important în evoluția istorică din sud-estul Europei, în secolele XI—VIII î.e.n.

4.a. În continuare vom încerca să rezumăm discuțiile purtate în *Getica* și *Dacia* asupra rolului jucat de sciți în spațiul carpato-dunărean. Pătrunderea și influența sciților corespunde perioadei Fier I (Hallstatt II), respectiv 700—300 î.e.n., după periodizarea și cronologia adoptată de Pârvan), și integral perioadei hallstattiene târzii (Hallstatt D), circa 650/600—400 î.e.n., conform cronologiei utilizate în prezent, cu mențiunea că prezența scitică este atestată și mai târziu în secolul al IV-lea în zona istro-pontică.

După Pârvan sciții din nordul Mării Negre pătrund în Europa centrală și sud-estică pe la 700 î.e.n. Un val trece prin pasurile Carpaților nordici ajungînd în Slovacia și nord-estul Ungariei. Numeroase descoperiri din nord-estul Ungariei dovedesc o intensă stăpînire scitică în marea cîmpie a Tisei superioare, timp de mai multe secole (*Dacia*, p. 59).

Un alt val trece prin Moldova, prin trecătorile Carpaților răsăriteni (în primul rînd prin Oituz) în estul Transilvaniei pe văile superioare ale Mureșului și Oltului (*Dacia*, p. 59).

„Un al treilea val scitic s-a răspîndit peste toată cîmpia munteană și pare să fi trecut și mai departe în Valea Savei, atingînd chiar Adriatica” (*Dacia*, p. 61). „În Muntenia, unitatea de civilizație iraniană cu stepa rusă se pronunță cu destulă insistență” (*Dacia*, p. 63).

Al patrulea val scitic „acoperă Dobrogea și Bulgaria, precum și toată Tracia pînă la Rodope” (*Dacia*, p. 63).

Pârvan analizează cu minuțiozitate descoperirile scitice din Transilvania. El consideră că într-adevăr există obiecte de tip scitic. Acestea apar în mod constant (atunci cînd s-a putut preciza mediul de descoperire) în morminte, în asociere cu obiecte tracice. Se subliniază că ceramica este

în toate cazurile locală. Pârvan atribuie descoperirile scitice din Transilvania agatirșilor, care în vremea lui Herodot erau sciți tracizați (*Getica*, p. 34, 729).

Pentru a surprinde cât mai clar viziunea lui Pârvan asupra efectului pătrunderii sciților în spațiul carpato-danubian e necesar să reproducem câteva pasaje.

„Sciții ajunși în masivul central carpatic au dat aici peste un mare popor tracic, cel getic, pe care pe de o parte l-au supus, pe de altă parte l-au împrăștiat pînă departe, fie făcîndu-l să-și caute la rîndul lui alte pămînturi, fie mai ales, luîndu-l cu ei în expedițiile lor prin vecini” (*Getica*, p. 39).

„Sosirea sciților pe la 700 a avut urmări dezastruoase. E drept că n-au reușit nici să transforme, nici să înlocuiască civilizația indigenă, ci, dimpotrivă, ei au fost aceia care au suferit desnaționalizarea, dar pe de altă parte au turburat și sărăcit, prin prădăciunile lor neîncetate, la început și prin economia lor nomadă, în veacurile următoare, viața agricolă așa de înfloritoare pe care au găsit-o aici” (*Dacia*, p. 76).

„Între cele trei valuri de migrație e o foarte largă lipsă de continuitate. Avem de-a face cu simple insule și arhipelaguri iraniene în mijlocul unei mări de populații indigene, în special tracice, infinit superioare ca număr și evident nezguduite ca tradiții locale” (*Getica*, p. 469).

„Vremea « scitică » a Daciei (700—300 a. Chr.) fusese ca un fel de *hiatus* în evoluția culturii locale : capitole întregi din viața gospodărească ori războinică a strămoșilor noștri au fost lipsite de continuitatea firească, central-europeană hallstattiană și, sau au vegetat în formele înțepenite ale ultimului bronz, sau au degenerat într-o sinteză barbară de străvechi tradiții primitive, quasi-neolitice și ale bronzului, amestecate cu elemente orientale, cimerico-scitice” (*Getica*, p. 643).

5. a. Pârvan considera „că daco-geții din Carpați împinși întii de cimerieni, iar apoi de sciți au trebuit să înceapă mișcările lor spre vest, sud-vest și sud-est încă de pe la 900 a. Chr. și că prin anul 500, de cînd Herodot mai putea fi informat prin martorii oculari ai evenimentelor, aceste mișcări erau așa de mult încheiate, că pînă și amintirea lor se pierduse. În ce privește migrațiile getice spre nord, pînă la Oder și la Vistula, pare probabil că ele au fost în special pricinuite de curentul de migrație scitică pe la nordul Carpaților” (*Getica*, p. 668).

Teoria „Expansiunii getice între 900 și 500 î.e.n.”, bazată pe date etimologice și pe informații literare antice a fost ignorată în ultimele decenii de istoriografia noastră.

6. a. O problemă importantă a istoriei tracilor este aceea a raportului dintre tracii nordici și cei sudici. Pârvan a combătut părerea lui Roesler și Tomaschek după care geții și tracii de sud se asemănau pînă la identitate. „[...] Dar acest lucru este inadmisibil. Geții au rămas un popor indoeuropean cu mentalitate nordică, în vreme ce tracii s-au amestecat, ca și grecii și italiceii, cu rasa mediteraneană și au dat naștere unei culturi amestecate, în care multe elemente în special religioase și sociale sînt sudice, iar nu nordice [...]” (*Getica*, p. 659). „[...] daco-geții sînt rude cu tracii [...] însă nu sînt același popor” (p. 661).

7. a. Imaginea perioadei Bronz IV (Hallstatt I) este completată de Pârvan cu unele considerații privind aspecte de ordin social-economic.

Acestea sînt valabile, după Pârvan, și pentru perioada Fier I (Hallstatt II). „Ca și în apusul celtic și în nordul germanic așa și în Carpați clasa stăpînitoare credea în zei cerești [...] poporul de jos înclina spre culte htoniene. Nu e nevoie, pentru a admite această descoperire, de a presupune și o diferență de origine etnică la cele două clase sociale” (*Getica*, p. 295). „Așezările din Dacia între 1000 și 300 a. Chr. sînt de două feluri, *burguri* pe înălțimi [...] și *sate*. Burgurile au un inventar mai bogat și mai ales : mult metal și frumoasă ceramică, de tipuri întotdeauna caracteristice pentru ultima modă dominantă. Satele au un inventar sărac : metal aproape de-loc, iar ceramică de o foarte încăpățînată tendință conservativă, cu elemente neolitice [...]. Această din urmă împrejurare face foarte grea caracterizarea și datarea *sateilor* din Bronzul IV și Hallstattul II, deoarece ne aflăm cu resturile lor de cultură într-un fel de perpetuum ev primitiv, foarte încet și puțin evoluat, așa încît numai grație exemplarelor adesea izolate de *tip nou* avem puțința de a ști că am trecut de vremea mai veche a bronzului. Acolo unde întimplarea săpăturii nu dă și aceste tipuri nouă (d. p. formele villanoviene) rămînem extrem de incurcați în ce privește data mai precisă” (*Getica*, p. 454); din „burgurile lor nobilii stăpînesc peste un popor liber, numeros și bogat”[...] „Lumea fiind bogată, importul de bronzuri italiice e foarte activ cam de pe la 1000 a. Chr., incoace” (*Getica*, p. 676) [...] „chiar după sosirea sciților” bronzul și aurul continuă să fie prețuite chiar de noii veniți pentru podoabe. Doar „spadele și lăncile sînt de fier”[...] „La țară însă, în sate, *metalul de orice fel e cu totul rar*. Țăranii trăiesc mereu în vîrsta pietrei, a osului și a lemnului[...]” (*Getica*, p. 684).

Stadiul cercetărilor arheologice din 1926 nu-i permitea lui Vasile Pârvan să prezinte în mod coerent problemele urmărite în cadrul evoluției de la indoeuropeni la geto-daci. Epoca bronzului care acoperă cronologic cea mai mare parte a mileniului II î.e.n., în spațiul carpato-dunărean era cu totul insuficient cunoscută atunci cînd Pârvan a scris *Getica*. Tocmai de aceea Pârvan a început studiul protoistoriei Daciei cu sfîrșitul epocii bronzului, respectiv cu data de aproximativ 1000 î.e.n. Cele citeva referiri la situații din mileniul al II-lea sînt sporadice și de caracter general. Pârvan nu insistă asupra lor, dar le menționează ca puncte de sprijin pentru o mai bună înțelegere a unor realități de după anul 1000.

1. b. Astfel problema indoeuropeni-traci geți nu este tratată în mod special. Ea poate fi reconstituită pe baza unor afirmații, formulate uneori foarte categoric, ca și cînd asemenea idei ar fi fost de la sine înțelese. Este greu de admis ideea exprimată de Pârvan conform căreia primii indoeuropeni din spațiul carpato-danubian se identifică cu tracii. Aceștia la rîndul lor sînt considerați la o dată pe care n-o precizează, dar care ar putea fi chiar în epoca bronzului, geți și respectiv daci. Dealtfel însuși Pârvan nu e prea convins de vechimea pe care a dat-o tracilor din moment ce în alte locuri încearcă să dovedească vechimea tracilor bizuindu-se pe o mai mult presupusă continuitate perfectă din Bronz III (1400—1000) și pînă la venirea sciților (700), fără schimbări etno-culturale : „Dacă deci la anul 700, cînd vin sciții erau aici tracii nordici (ceea ce am demonstrat mai sus) atunci și pe la 1400 a. Chr. tot tracii locuiau în Dacia[...]”

(*Getica*, p. 676). În *Istoria României*, vol. I, 1960 s-a susținut ideea (I. Nestor, D. Berciu) că delimitarea lingvistică a tracilor nu putea fi mai timpurie decât începutul epocii Hallstatt, circa 1150 î.e.n.)⁵⁴. Ulterior, și în special după 1970 în majoritatea lucrărilor și mai ales în cele de popularizare, se susține fără argumentare, că purtătorii culturilor epocii bronzului, deci începând de la aproximativ 2000 î.e.n., au fost tracii. Această schimbare de concepție nu reprezintă consecința firească a progresului cercetărilor arheologice, care este evident în ultimele trei decenii, ci un curent de opinie explicabil în parte și prin revenirea la ideile lui Vasile Pârvan. Dealtfel tendința de a spori vechimea tracilor se manifestă în ultimul timp și la unii cercetători — arheologi și lingviști — bulgari.

Avind în vedere evoluția istorică din mileniul al III-lea și al II-lea î.e.n. constatăm că procesul evolutiv, care a dus la sinteza etno-culturală tracică a fost deosebit de complex. Unitatea culturală tracică este evidentă începând din ultimele două secole ale mileniului al II-lea î.e.n. Fondul de bază care a dat naștere grupului neamurilor trace l-au constituit culturile epocii bronzului din vestul României.

2. b. Pe baza unei vaste documentări bibliografice dar și a cunoașterii directe a unor materiale arheologice Pârvan s-a străduit să redea conținutul unei întregi perioade istorice, Bronz IV (Hallstatt I), încadrată cronologic între primele influențe vestice de caracter hallstatto-villanovian și data venirii sciților, respectiv între 1000 și 700, conform cronologiei adoptate de el. Această perioadă corespunde prin conținutul său perioadelor Hallstatt timpuriu (1200/1100—800/750) și Hallstatt mijlociu (800/750—650/600 î.e.n.) conform cronologiei actuale.

Denumirea pe care o dă Pârvan perioadei în discuție este oscilantă între Bronz IV, Bronz IV (=Hallstatt I) sau pur și simplu Hallstatt. Aceasta reflectă o neînțelegere justificată pentru Pârvan, dar nejustificată pentru cei care o mai manifestă și în zilele noastre. La Pârvan e obsedantă, tulburătoare, ideea că trebuie să admită o perioadă hallstattiană timpurie fără obiecte de fier. Concepția aceasta este formulată cum nu se poate mai clar: „Material, adică economic, vîrsta fierului începe la noi pe la 700; spiritual, adică istoric-cultural ea începe totuși încă de la anul 1000 [...]” (*Getica*, p. 297).

Epoca denumită Hallstatt cu conținutul său specific se manifestă începând de la aproximativ 1200 î.e.n., pe o mare întindere a Europei, respectiv în Europa centrală și în zonele învecinate (spre est pînă la Munții Apuseni, inclusiv Munții Banatului). Noua epocă se caracterizează, în contrast cu fărîmițarea culturală din perioadele anterioare ale epocii bronzului, printr-o relativă uniformizare manifestată în modul cel mai evident prin tehnica și formele ceramicii. Începutul epocii hallstattiene coincide cu apogeul metalurgiei bronzului și în unele zone (ex. Banat și nord-vestul Transilvaniei) cu apariția sporadică a celor mai timpurii obiecte de fier. Culturile hallstattiene timpurii sînt rezultatul evoluției locale dar nu lipsite de influențe central europene, și nu nord-italice, villanoniene cum credea Pârvan împreună cu alți arheologi competenți. Asemănările ceramicii hallstattiene timpurii din vestul României și din bazinul Tisei cu ceramica din nordul Italiei asupra căroră a stăruit atît de mult Pârvan

⁵⁴ *Istoria României*, vol. I, p. 129, 146.

(inclusiv vasul de la Tirgu Mureş care i-a atras în mod special atenţia [*Dacia*, p. 42]) se explică prin fenomenul larg european de „hallstattizare” în cadrul căruia s-au format culturi locale, dar şi cu unele afinităţi datorate influenţelor central europene⁵⁵.

Curind după formarea lor, culturile hallstattiene timpurii din vestul României s-au extins pînă la Nistru şi pînă la sud de Balcani, ilustrînd încă din secolele XII—XI î.e.n., în ciuda unor variante regionale, uniformitatea culturală a întregii lumi trace⁵⁶.

Astfel noţiunea de epocă Hallstatt nu coincide în mod necesar, încă de la începuturile sale, cu aceea de primă epocă a fierului, deşi, sporadic şi obiectele de fier şi-au dovedit prezenţa. În secolele IX—VIII î.e.n. obiectele de fier sînt utilizate în mod curent, iar nu numai din momentul venirii sciţilor, cum se credea în vremea lui Pârvan⁵⁷.

Totuşi Pârvan a sesizat şi subliniat aspectul esenţial ce caracterizează începutul Hallstattului (Bronz IV) chiar dacă n-a putut cuprinde fenomenul în totalitatea sa: „peste diferenţele ce se stabiliseră în vîrsta bronzului[...], vîrsta fierului restabileşte unitatea culturii italo-danubiene din Liguria şi Apulia pînă în Carpaţii nordici, în Moldova şi chiar în Ucraina occidentală”[...] (*Dacia*, p. 49).

Pârvan a reliefat de asemenea bogăţia obiectelor de bronz şi originala orfevrărie tragică din Transilvania.

3. b. Din cuprinsul *Geticelor* reiese că în cursul evoluţiei istorice, din spaţiul carpato-danubian, începînd din secolul al XI-lea sau chiar mai devreme şi pînă la sosirea sciţilor direct sau indirect, cimerienii au jucat un rol important.

Pârvan prezintă puncte de vedere care dominau în cercul specialiştilor în vremea sa. Cimerienii „par a fi traci”. Ei locuiau în nordul Mării Negre, fiind vecini cu tracii încă de pe la 1600 î.e.n. Cultura cimeriană era foarte asemănătoare cu aceea din Carpaţi. Pe la anul 1000 era chiar o lume unitară între Alpi şi Caucaz. şi totuşi deplasările lor între 1000 şi 900 determină „spăimoase îngropări de tezaure de bronz” (*Getica*, p. 4). În secolul al VIII-lea cimerienii antrenează în invaziile lor în Asia Mică pe tracii *treri*. Tot pe seama cimerienilor este pusă expansiunea getică începută pe la 900 î.e.n. spre vest şi sud-vest.

Ideile prezentate mai sus sînt rodul unor speculaţii bazate pe ipoteze şi nu pe o documentare arheologică concretă, punctul de plecare fiind tradiţia istorică consemnată de Herodot şi Strabo conform căreia cimerienii au populat ţarmul nordic al Mării Negre, de unde au fost alungaţi de sciţi.

În lipsa unor dovezi evidente un mare interes au trezit tezaurele de la Mikhalkovo, Fokorú şi Dalj. Arheologii de mare prestigiu vedeau în

⁵⁵ Sebastian Morintz, *Probleme privind istoria tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, Rev. ist., 30, 1977, 8, p. 1465 şi urm.

⁵⁶ J. Paulik, *Zur Problematik der Ostslowakei in der jungeren Bronzezeit*, Zbornik Slovenskéha národného múzea, Historie, 8, 1968, p. 3 şi urm.; Henrieta Todorova, *Über einige Probleme der süd-osteuropäischen Frühhallstattzeit*, Thracia, 1, Sofia, 1972, p. 67—77; A. László, SCIV, 24, 1973, 4, p. 575 şi urm.; Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 1480 şi urm. Bernard Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit aus der Unteren Donau*, vol. I (text), vol. II (planşe), Bonn, 1976.

⁵⁷ A. László, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 7—39.

acestea o sinteză care îmbina elemente orientale, caucaziene și hallstattiene. Este meritul lui Reinecke de a fi formulat, pe baza descoperirilor menționate și a studiilor pe care acestea l-au provocat, un concept nou, care restrângea problema la un „cerc cultural nord-traco-cimerian”⁵⁸, plasat cronologic în Hallstatt C, aproximativ secolul al VIII-lea, precedând imediat vremea scitică.

Această idee a devenit dominantă pentru interpretarea istorică a perioadei „prescitică”, atât în arheologia românească, cât și în cea străină⁵⁹. Ea și-a îmbogățit conținutul printr-o serie, destul de redusă, de piese de harnașament (zăbale, psalii) considerate de origine răsăriteană. Și totuși cercetările arheologice făcute în țara noastră, cu o intensitate sporită din anul 1949, au adus o documentare bogată pentru epoca hallstattiană, dar nu și dovada prezenței cimerienilor⁶⁰.

Astfel, fără a ignora piesele de harnașament, un tezaur și o spadă, descoperite în Transilvania, reprezentând tipuri răsăritene precum și un grup etnocultural din nord-estul Ungariei, de origine răsăriteană, dintr-un orizont prescitic, putem afirma că nu există în țara noastră nici o cultură, grup sau aspect cultural care să poată fi atribuit cimerienilor.

Ipoteza conform căreia cultura Srubnaia a aparținut în totalitatea sa cimerienilor⁶¹ este greu de acceptat, pentru că cele trei culturi și respectiv faze ale sale (Srubnaia timpurie, Sabatinovka și Belozërka), chiar dacă se succed deplasându-se treptat pe un spațiu imens, de la Volga spre gurile Dunării, între secolele XVI și IX, nu reflectă în mod evident o continuitate organică, respectiv evoluția aceleiași populații. Ar putea fi atribuite cimerienilor grupele culturale Cernogorovsk și Novocerkask din secolele IX—VII î.e.n.⁶².

Cercetările arheologice efectuate după al doilea război mondial au dus dacă nu la excluderea, oricum la restrângerea teritorială a migrației ipotetice a cimerienilor în sud-estul Europei susținută de P. Reinecke, V. Pârvan și I. Nestor și de mulți alți arheologi.

Discuțiile purtate vreme de mai multe decenii cu privire la așa-zisa „problemă cimeriană” arată la ce rezultate se ajunge atunci când ipotezele, care devin premise, nu se bazează pe nimic concret⁶³.

Cercetările arheologice efectuate în țara noastră în ultimele patru decenii au definit cultura reprezentativă — de tip Basarabi — din perioada Hallstattului mijlociu (secolele VIII—VII î.e.n.). Ea reprezintă evoluția firească a fondului etno-cultural anterior, începuturile sale manifestându-se pe o zonă largă ce cuprinde regiunile sud-vestice ale României (Banat, Oltenia) și nord-vestice ale Iugoslaviei. Evoluția sa ulterioară este documentată spre est până la Nistrul mijlociu, iar spre sud cuprinzând

⁵⁸ P. Reinecke, Germania, 9, 1925, 1, p. 52.

⁵⁹ I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, BERGK, 22, 1932, p. 104 și urm.; Fr. Hancar, JPEK, 10, 1935, p. 49 și urm.; A. Alföldy, CAII, 9, 1936, p. 77; W. Sulimirski, WPZ, 25, 1938, p. 129 și urm.

⁶⁰ Adriana Stoia, *Despre problema cimeriană în spațiul carpato-dunărean în lumina ultimelor cercetări*, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 88.

⁶¹ A. I. Terenožkin, *Kimmericy*, Kiev, 1976, p. 19—20.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Adriana Stoia, *op. cit.*, p. 88.

malul drept al Dunării. Fără a avea în structura sa elemente răsăritene, cultura Basarabi atestă elemente culturale vestice care se explică prin relațiile intense dintre traci și iliri⁶⁴.

Un alt eveniment istoric ce are loc în perioada de evoluție a culturii Basarabi, mai exact pe la mijlocul secolului al VII-lea, este acela al primelor așezări grecești pe țărmurile de vest și nord ale Mării Negre.

4. b. Sfirșitul perioadei Bronz IV (=Hallstatt I) în spațiul carpato-danubian, perioadă căreia Pârvan a încercat să-i redea bogatul său conținut, cu importante elemente vestice (de fapt central europene și nu nord italice), și începutul unei noi perioade, Fier I (Hallstatt II) frapant deosebite, sînt determinate în concepția lui Pârvan (ca și a lui Reinecke) de invazia sciților în sud-estul Europei, pe la 700 î.e.n.

După Pârvan sciții au pătruns în patru valuri (pe patru căi) pînă în Europa centrală, la Adriatică și pînă la Munții Rodope. Sciții au dat peste un mare popor tracic pe care l-au supus, l-au împrăștiat, l-au tîrît în expedițiile lor de jaf. Chiar dacă invazia lor a avut urmări dezastruoase, provocînd o stagnare sau chiar o decădere în evoluția istorică din zonele ocupate, ei n-au reușit să înlocuiască civilizația geților, ci au sfîrșit prin a fi „deznaționalizați”. Valul scitic, care străbătînd pasurile Carpaților nordici a ajuns în Ungaria și Slovacia, a provocat, după Pârvan, răspîndirea geților pînă la Oder și Vistula. „Perioada scitică” (700—300) a constituit un *hiatus* între strălucitoarea perioadă Hallstatt I și a doua vîrstă a fierului (La Tène), „între vechea și frumoasa civilizație indigenă a bronzului și renașterea getă din a doua epocă a fierului, pe bază locală, dar adînc influențată de elemente celtice” (Pârvan, *Dacia*, p. 58—59).

Sciții, populații de păstori și călăreți războinici, posedau și răspîndeau armament specific (spade de fier, akinakes și săgețile cu virf de bronz), precum și obiecte cu ornamente zoomorfe (aplice cruciforme pentru tolbele de săgeți și virfurile pentru stîlpii de baldachin). Pârvan mai menționează printre obiectele caracteristice, folosite și răspîndite de sciți, oglinzile rotunde de bronz de fabricație grecească.

Descoperirile de tip scitic, din spațiul carpato-danubian, erau mult mai puțin numeroase în vremea lui Pârvan. El remarcă că pe vaste întinderi lipsesc cu totul și deosebea trei grupuri compacte: nordul Ungariei, sudul Transilvaniei și cîmpia munteană. Pe baza informațiilor lui Herodot și a unor descoperiri arheologice Pârvan a exprimat ideea, care prezintă încă interes (în ciuda faptului că descoperirile menționate de el și-au pierdut în mare parte identitatea scitică), idee conform căreia cîmpia munteană, cel puțin în etapa inițială a răspîndirii sciților, era o continuare directă a Sciției, fiind numită ulterior de Herodot „pustia getică”.

Pârvan dă o imagine cuprinzătoare a „perioadei scitice” din spațiul carpato-danubian pe baza informațiilor lui Herodot și a cercetărilor arheologice pe care i le oferea literatura de specialitate din vremea sa. Documentarea arheologică este încadrată într-o viziune istorică cuprinzătoare. Tabloul istoric întocmit de Pârvan în *Getica* a fost preluat în măsură mai mică sau mai mare de savanți ca Rostovțev, Gordon Childe, Roska Marton și alții. Există în reconstituirea istorică a lui Pârvan unele exa-

⁶⁴ A. Vulpe, *Dacia*, N. S., 9, 1965, p. 105; idem, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 183—187.

gerări atunci când duc prea departe valurile migrației scitice, inclusiv expansiunea getică pînă la Oder și Vistula. I s-au imputat de asemenea lui Pârvan contradicții în expunerea istoriei „perioadei scitice”. Și totuși analizînd problematica acestei perioade, acum la mai bine de o jumătate de secol, considerăm că în afară de exagerările menționate, contradicțiile sînt aparente și exprimă tocmai complexitatea „fenomenului scitic”, care în zone diferite a manifestat aspecte diferite. Mai surprinzător este faptul că în prezent, cînd dispunem de o documentare arheologică mult mai amplă decît dispunea Pârvan, contradicțiile dintre opiniile unor cercetători sînt încă prezente ⁶⁵.

Cercetările din ultimele trei decenii pe vastul spațiu geografic afectat de „fenomenul scitic” au conturat mai bine structura etno-culturală a unor grupuri cunoscute încă din vremea lui Pârvan și au definit noi grupuri, precum și alte aspecte ale problemei scitice în ansamblu.

În Moldova unde descoperirile de aspect scitic lipseau aproape cu desăvîrșire atunci cînd Pârvan redacta *Getica*, s-a identificat un grup etno-cultural, care se caracterizează prin morminte de înhumăție, cu inventar specific „perioadei scitice” și în primul rînd printr-un mare număr de pumnale de fier de tip *akinakes* ⁶⁶.

Un alt grup total deosebit s-a definit în ultimii 25 de ani în zona subcarpatică din sud-vestul Moldovei și în continuare în nordul Munteniei și Olteniei ⁶⁷, cu două sub-grupe înrudite denumite Bîrsești în Moldova și Ferigile în Muntenia și Oltenia. În ansamblul său grupul se caracterizează prin morminte tumulare, exclusiv de incinerăție, avînd ca inventar ceramică hallstattiană de veche tradiție locală, obiecte de fier și de bronz, dintre care remarcăm fibule de tipuri ilirice și obiecte (arme și podoabe) de tipuri scitice printre care pumnale — *akinakai* (numai la Bîrsești și Ferigile cite patru exemplare). Acest grup cultural aparține evident populației locale getice.

Grupul scitic sau agatirs din Transilvania (purtînd și denumirea de grup de tip Ciombrud) s-a îmbogățit cu noi descoperiri, ce accentuează și mai mult trăsăturile sale remarcate încă de Pârvan: ritul înhumăției, ceramică autohtonă, numeroase obiecte de tip scitic, dintre care numai *akinakai* 36 de exemplare ⁶⁸.

Cercetările din Cimpia Tisei (Ungaria și Slovacia) au evidențiat și mai clar cele două grupe scitoide ilustrate prin observațiile și descoperirile din necropolele de la Szentes-Vekerzug și Chotin, birituale, avînd un procent de incinerăți de 35 %, cu ceramică lucrată la roată în proporție de 30 %, deci total diferite de grupele menționate mai sus ⁶⁹.

Grupul din Ungaria a fost apreciat ca „scitic”, „scitoid”, pentru ca atunci cînd conținutul său a fost mai bine studiat să fie apreciat ca o

⁶⁵ A. Vulpe, *Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane*, Rev. ist., 32, 1979, 12, p. 2261 și urm.; idem, *Dacia*, N. S., 25, 1981, p. 396–406; Valentin Vasiliev, *Sciții agatirși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980.

⁶⁶ Constantin Buzdugan, *Pumnale hallstattiene tîrzii pe teritoriul României*, Cercetări arheologice (Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România), 1976, p. 239 și urm.

⁶⁷ A se vedea pentru Bîrsești și Ferigile nota 51.

⁶⁸ Valentin Vasiliev, *Despre pumnale hallstattiene tîrzii sau „pumnale akinakes”*, ActaMN, 18, 1981, p. 373.

⁶⁹ Cf. Valentin Vasiliev, *Sciții agatirși în România*, p. 136.

sinteză „iliro-traco-scitică” (Parducz). Grupul denumit Kustanovice din Slovacia, cu mai puține elemente scitice decât cel din Ungaria, a fost considerat traco-scitic sau pur și simplu tracic (Dušek). O grupă înrudită cu aceasta e cea vest-podolică, care la rîndul său prezintă legături mai strînse cu zona de silvostepă de la Niprul Mijlociu.

Deși mai rare, descoperirile scitice timpurii (secolele VI—V) nu lipsesc nici în sud-estul României și nord-estul Bulgariei, ceva mai numeroase fiind cele din secolul al IV-lea î.e.n.

Tabloul general al perioadei scitice din spațiul carpato-dunărean s-a completat în ultimele două decenii cu complexul de cetăți de pămînt și piatră din podișul central al Moldovei, din secolele VI—III î.e.n.⁷⁰

După părerea noastră, Pârvan a intuit, în linii mari, foarte bine „fenomenul scitic”. A explica structura atît de diferențiată regional, avînd în majoritatea cazurilor prezent elementul de bază traco-getic, dar avînd în toate cazurile (cu excepția unor zone sud-vestice ale României unde se face simțită influența ilirică) în proporții diferite elemente de cultură scitică, fără a mai insista asupra grupurilor care practicau exclusiv sau într-o anumită proporție ritul inhumăției, prin „încursiuni izolate” ale sciților în spațiul carpato-dunărean sau mai curînd prin „legături culturale și probabil etnice”, așa cum se exprimă A. I. Meliukova⁷¹, înseamnă a nu da fenomenului istoric conținutul său real.

5. b. Am arătat mai sus că problema ce constituie conținutul unui întreg capitol din *Getica*, „Expansiunea getică dintre 900 și 500 a Chr.” n-a trezit ecou și aceasta pentru că nu și-a găsit suport documentar. În *Istoria României*, vol. I, Constantin C. Giurescu, care, după cum am arătat, din motive pe care ne le putem cunoaște n-a utilizat din *Getica* bogatul material prin care Pârvan a încercat să definească perioada Bronz IV-Hallstatt I, a reținut ideea „expansiunii getice” și a prezentat pe scurt conținutul capitolului V din *Getica*.

Pârvan afirmase că „geto-dacii împinși de cimerieni și apoi de sciți au trebuit să înceapă mișcările lor spre vest, sud-vest și sud-est încă de pe la 900 a. Chr.” (*Getica*, p. 668). Din nou vedem rolul important oferit de Pârvan cimerienilor care n-au putut fi identificați pe teritoriul țării noastre. Și chiar dacă în urma identificării lor în Nordul Mării Negre se va putea preciza rolul lor în zona istro-pontică și mai departe în Peninsula Balcanică, oricum pentru o roire getică spre vest și sud-vest nu avem nici un temei arheologic. În ce privește ideea unei migrații getice, sub presiunea sciților, pînă la Oder și Vistula, ea pare exagerată chiar dacă nu avem încă imaginea efectului real pe care l-au avut sciții asupra geților.

Față de ideile lui Pârvan în această problemă Constantin Daicoviciu și-a exprimat dezacordul: „Argumentele se întemeiază pe o serie de etimologii dubioase și pe vagi și nesigure informații literare”⁷².

⁷⁰ A. C. Florescu și S. Rață, Stud. și Mat. Suceava, 1, 1969, p. 9—16; idem, Cercetări istorice — Iași, 3, 1971, 103—116.

⁷¹ A. I. Meliukova, SA, 22, 1955, p. 240—249; idem, MIA, 64, 1958; idem *Skifija i frakiskij mir*, Moscova, 1979, p. 14 și urm. Pentru ultima lucrare vezi și recenziia Nicolae Conovici, *Thraco-Dacica*, 2, 1981, p. 225.

⁷² Constantin Daicoviciu, *op. cit.*, p. 167.

6. b. În privința opiniei, afirmate cu tărie, asupra deosebirii dintre tracii nordici (geto-dacii) și tracii sudici. Pârvan și-a atras aprecieri favorabile, dar și critici aspre.

Ideea este în esență justă, dar deosebirea făcută de el nu era argumentată științific. Un argument pe care îl putem aduce în justificarea deosebirii dintre tracii nordici și cei sudici este ideea exprimată chiar de Pârvan în *Getica* conform căreia în perioade mai noi, mai multe valuri de migratori au deviat, în mișcarea lor, prin zona de șes din sud-estul României, la sud de Dunăre și mai departe peste Balcani. În prezent se pot aduce fapte precise ce concordă cu gândurile exprimate de Pârvan și anume că valuri etnice pe același traseu au trecut și în milenii al III-lea și al II-lea î.e.n.

Este îndreptățită critica adusă lui Pârvan pentru afirmația: „Geții au rămas un popor indoeuropean cu mentalitate nordică [...]”, spre deosebire de tracii de sud care erau amestecați cu mediteraneenii. Nu-i putem reproșa lui Pârvan că nu cunoștea, în 1926, așa cum cunoaștem astăzi, evoluția istorică din mileniul al III-lea, când în spațiul carpato-balcanic au avut loc mari schimbări etno-culturale, și pînă la geții de la mijlocul mileniului I î.e.n. Îi putem reproșa lui Pârvan, însă, chiar pentru 1926, că încercînd să reconstituie istoria străveche a geto-dacilor a făcut unele afirmații lipsite de acoperire științifică. Afirmațiile categorice făcute de Pârvan cu privire la străvechea puritate etnică a geților sînt de natură subiectivă.

Cercetările arheologice au arătat că încă de la începutul mileniului al III-lea, respectiv din perioada de sfîrșit a eneoliticului, în spațiul carpato-balcanic pătrund populații nord-pontice (cultura Cernavoda I) care determină schimbări etno-culturale. În a doua jumătate a mileniului al III-lea și în cursul mileniului al II-lea au pătruns în zona Dunării de Jos în valuri succesive populații din stepele răsăritene (morminte tumulare cu sau fără ocră). În cursul mileniului al III-lea î.e.n. apar în Moldova populații nordice (cultura amforelor globulare). În regiunile vestice ale țării noastre, sînt sesizate la momente databile înainte și după anul 2000 î.e.n. pătrunderi de populații nord-vest balcanice specifice perioadei Bronzului timpuriu care vor juca un anumit rol în constituirea culturilor clasice ale Bronzului mijlociu din spațiul carpato-dunărean⁷³. Spre mijlocul mileniului al II-lea î.e.n. sub presiunea populațiilor din Europa centrală (cultura mormintelor tumulare) populații de la Dunărea Mijlocie sînt împinse în regiunile dunărene din nord-estul Iugoslaviei și din sud-vestul României (culturile Zuto Brdo-Girila Mare și Cruceni-Belegis). Pe la mijlocul secolului al XIV-lea î.e.n. pătrund în estul, sud-estul României și în nord-vestul Bulgariei populații din stepele dintre Volga și Nipru (cultura Sabatinovka-Coslogeni). În cursul secolului al XIII-lea î.e.n. începe acel proces istoric care duce, în preajma anului 1200, la culturi hallstattiene pe o mare întindere a Europei, inclusiv în regiunile vestice ale României⁷⁴.

Situația prezentată mai sus nu exclude continuitatea de viață, în spațiul carpato-dunărean, din neolitic și pînă în perioada geto-dacilor.

⁷³ Sebastian Morintz și Petre Roman, SCIV, 19, 1968, 1, p. 95 și urm.; Petre Roman, SCIVA, 22, 1981, 1, p. 21 și urm.

⁷⁴ Sebastian Morintz, Rev. ist., 1977, 8, p. 1 480 și urm.

În evoluția istorică din mileniiile III—I î.e.n. constatăm o succesiune de sinteze culturale specifice acestui spațiu în care fondul etnic local a fost permanent. Cel mai lămuritor exemplu în acest sens sînt minunatele culturi din perioada bronzului mijlociu (circa 1750/1700 — 1350/1300 î.e.n.) proprii numai spațiului carpato-dunărean, dar care nu s-au născut și n-au evoluat izolate de culturile regiunilor înconjurătoare. În cadrul evoluției ilustrate concret de arheologie vedem o succesiune de etape ce corespund istoriei străvechi a geto-dacilor. Desigur nu este ușor să fixăm limite precise între indoeuropenii timpurii, tracia timpurii și tracia geto-daci. Ne permitem totuși să afirmăm că populațiile din a doua jumătate a mileniului al III-lea erau sigur indoeuropene, că acestea au contribuit la formarea culturilor epocii bronzului din mileniul al II-lea și că dintre acestea, cele din vestul țării au constituit fondul de bază al uniformizării culturale hallstattiene (incepute în cursul secolului al XIII-lea î.e.n.), iar celelalte au fost integrate în cursul secolului al XII-lea î.e.n. Este limpede, curînd după constituirea lor, culturile hallstattiene din Banat, Crișana și Maramureș (ce cuprindeau și întreaga vale a Tisei) s-au extins în întreg spațiul carpato-balcanic pînă la Nistru și pînă la sud de Balcani⁷⁵.

Hallstattizarea spațiului carpato-balcanic (care reprezintă totodată prima manifestare de relativă uniformizare culturală a lumii trace) a fost un proces profund, manifestat sub multiple aspecte ale vieții societății și nu doar consecința unei activități comerciale cu obiecte villanoviene, cum credea Pârvan, împreună cu cei mai buni specialiști din vremea sa.

Am schițat doar principalele mișcări etno-culturale din mileniiile al III-lea și al II-lea tocmai pentru a evidenția în modul cel mai sumar posibil evoluția istorică, care ne permite a ne forma o idee despre procesul constituirii grupului neamurilor trace și totodată inconsistența formulărilor categorice ale lui Pârvan cu privire la străvechea puritate etnică și mai ales spirituală a tracilor nordici.

Dorința fermă de a reda istoriei patriei o perioadă total necunoscută dinainte de geții menționați de primele informații scrise l-a stimulat pe Pârvan să depună o muncă extraordinară, pentru a acumula din bibliografia vremii un enorm volum de date arheologice și de concluzii. Deși materialul era totuși prea redus și insuficient prelucrat din punct de vedere științific, V. Pârvan s-a văzut în situația de a folosi documentarea existentă ca atare. Așa se explică unele afirmații ale sale care practic n-aveau bază documentară. Pârvan preia de la Reinecke ideea conform căreia Bronzul IV nu e decît o continuare directă a Bronzului III, și că în aceste perioade n-au avut loc schimbări politico-etnografice mai importante, pentru a afirma în continuare că aceiași traci nordici care locuiau aici cînd au venit sciții, tot aceia erau și în 1400. Această concluzie pare tardivă, deoarece încă de la începutul cărții afirmase că indoeuropenii veniți peste străvechii neolitici erau indoeuropeni traci.

E necesar să expunem pe scurt un alt aspect care l-a preocupat pe Pârvan, un fapt de o importanță istorică deosebită, care a afectat, la sfîr-

⁷⁵ G. I. Smirnova, *Complexele de tip Gáva-Halilhrady — o comunitate cultural istorică*, SCIVA, 25, 1974, 3, 359—380; A. I. Meliukova, *Skifija i frakiskij mir*, p. 14 și urm.; Henrieta Todorova, *op. cit.*, Sebastian Morintz, *op. cit.*.

șitul epocii bronzului și începutul epocii fierului, întreg sud-estul Europei și regiunile bazinului răsăritean al Mării Mediterane. Pârvan l-a sesizat dar stadiul cercetărilor nu i-a permis să unească aspectele răzlețe în fenomenul general.

Trecerea de la culturile epocii bronzului la culturi hallstatiene a reprezentat un salt profund și spectaculos în evoluția societății de pe un larg spațiu al Europei. Este consecința evoluției economice, a marilor progrese în domeniul metalurgiei bronzului. Trecerea la o nouă epocă s-a manifestat prin noi tipuri de așezări fortificate, printr-o mare producție nu numai de unelte, ci și de arme de bronz, o mai mare producție de obiecte de aur, constatată mai ales în Transilvania. Este evidentă înmulțirea populației, o mai accentuată activitate războinică și o mai mare mobilitate a triburilor. Această evoluție rapidă a avut loc în cursul secolelor XIII—XII î.e.n.

Pârvan a subliniat pe bună dreptate continuitatea de la Bronz III la IV, a insistat asupra influențelor vestice care au marcat începutul perioadei Bronz IV. În cadrul aproape idilic al unei evoluții liniștite a trebuit să introducă brusc acele evenimente care puneau "[...] chestiunea dărimării civilizației carpto-danubiene din mileniul al II-lea"[...] datorită migrațiilor cimero-scite care prin anii 1000—900 au făcut ca estul Europei să fie „[...] în plină turburare”. Dar „[...] «Comorile» de bronzuri ascunse de groaza năvălitorilor în tot ținutul Carpaților aparțin în cea mai mare parte sau vremii imediat pre-villanoviene a Daciei, deci sfârșitului mileniului al II-lea și anilor 1000 a. Chr., sau însăși epocii 1000 și 700 [...]" (*Getica*, p. 648—649).

Cercetările arheologice arată limpede, pentru secolele XIII—XI î.e.n., evoluția care a reprezentat un mare progres în istoria populațiilor central și sud-est europene, evoluție care coincide și cu o expansiune ce a avut ca efect ceea ce istoria cunoaște sub denumirea de „marea migrație egeeană” respectiv acea perioadă când civilizația miceniană își întrerupe existența, la Toia apar populații balcanice, statul hitit este desființat, iar „popoarele mării” ajung în cursul secolului al XII până în Siria și Egipt.

Aceste evenimente sînt rezultatul evoluției istorice din perioada de trecere de la epoca bronzului la epoca fierului, ale cărei caractere esențiale le-am schițat. N-au lipsit din cadrul „mării migrații egeene” nici pătrunderi de populații din stepele nord-pontice, prin estul Peninsulei Balcanice către sud, dar ponderea participării la evenimente prezentate au avut-o populațiile est-central europene și carpto-balcanice, cele din ultima zonă menționată fiind cu siguranță tracia⁷⁶. Pătrunderea cimerienilor în Asia Mică a fost posterioară acestor evenimente.

7. b. Aprecierile lui Pârvan cu privire la structura socială a societății se referă global la perioada 1000—300 î.e.n. El vorbește de „două clase sociale” de „nobili” și de „poporul de jos”. „Nobilii stăpînesc un po-

⁷⁶ Wolfgang Kimmig, *Seevölkerbewegung und Urnenfelder Kultur*, Studien aus Alteuropa, partea I, Köln-Graz, 1964, p. 220 și urm.; Jan Bouzek, *Homerisches Griechenland*, Praga, 1969; D. P. Dimitrov, *Troja VII b₂ und die trakischen und mösischen Stämme auf den Balkan* Studia balkanica, 5, 1971; Sebastian Morintz, *op. cit.*

por liber numeros și bogat". Este presupusă și „o clasă de războinici liberi destul de numeroasă în Dacia Bronzului IV” (*Getica*, p. 455). „Acestia luptau sub conducerea seniorilor din castelele de pe înălțimi” (p. 694). „Posibil ca glotașii să fi luptat mai departe cu săgeți cu vârful de silex” (p. 455). „Lumea fiind bogată” importau bronzuri italice.

Fără a nega manifestări de diferențiere socială încă din epoca bronzului, nu putem accepta afirmația atât de tranșantă a lui Vasile Pârvan cu privire la existența claselor sociale încă de la 1000 î.e.n. (mai exact 1200).

Surprinzătoare sînt afirmațiile precum că în castelele de pe înălțimi se găsesc numeroase podoabe de bronz și de aur, iar în sate viața se scurge într-un „perpetuum ev primitiv”, „fărăunii trăiesc mereu în vîrsta pietrei, a osului și a lemnului”, [...] „metalul fiind foarte rar”, „Ceramica de o foarte încăpățînată tendință conservativă, cu elemente neolitice”.

Mai surprinzătoare este formularea lui Pârvan atunci cînd se referă la dificultatea caracterizării „satelor” din Bronz IV și Hallstatt II datorită resturilor de cultură puțin evaluate, unde, dacă nu avem norocul să găsim cioburi izolate de tip nou (villanovian), rămînem destul de incurcați în privința datării. Aceasta exprimă lipsa de experiență a lui Vasile Pârvan în cercetarea preistorică. Dacă asemenea idee i-a scăpat lui Pârvan în *Getica*, pasajul respectiv ar fi trebuit suprimat măcar din cele cinci ediții ale *Daciei*, care s-au succedat din 1937 pînă în 1972.

Nu insistăm asupra aprecierilor lui Pârvan cu privire la viața social-economică a traco-geților dintre 1000 și 300 î.e.n. Studiul structurilor sociale din diferitele etape ale istoriei străvechi (preistoriei) constituie una dintre cele mai dificile probleme ale cercetării istorice. Totuși asemenea probleme se discutau destul de intens în secolul al XIX-lea.

În ciuda observațiilor făcute trebuie să recunoaștem că Vasile Pârvan a reușit să realizeze pentru prima dată un amplu tablou istoric al epocii hallstattiene. A analizat, a interpretat istoric și a sintetizat un imens material. E adevărat — și nici nu se putea altfel — că materialul utilizat era în cea mai mare parte deja prelucrat și interpretat adesea în chipuri diferite. Pârvan a fost silit să discearnă sau să preia direct multe idei fără a avea răgazul să aprofundeze toate problemele. Din prezentarea sa putem observa o serie de idei care sînt valabile și în prezent. Din păcate acestea se învălmășesc într-o suită de considerații dintre care multe n-au nici un temei, deși aparent păreau juste și general acceptate cu 55 de ani în urmă. Imaginea clară nu putea fi redată datorită insuficienței materialului, și acesta încă nesistematizat. Pârvan continuînd în acest sens activitatea anterioară a lui J. Hampel, P. Reinecke, L. Marton etc. încerca să adune, din mers, să sistematizeze date și să tragă rapid concluzii istorice. Pe măsura posibilităților el a încercat să realizeze tot ce omenește era posibil și chiar mai mult. Intenția de a realiza lucrarea propusă a depășit chiar și extraordinara voință și capacitatea de muncă a autorului. Ar fi fost mult mai util ca *Getica* să fie mai concisă. Unele idei și discuții asupra unor probleme se repetă, de mai multe ori fiind chiar contradictorii. Contradicțiile n-au putut fi evitate nici chiar în capitolul de concluzii, „Istoric prin excelență” Pârvan a tratat un domeniu încă nedefiniș,

care i-a cerut „o rapidă și profundă adaptare la o specialitate nouă” *Getica* a necesitat o muncă istovitoare. Raportată la stadiul cunoștințelor din 1926 nu poate fi apreciată altfel decât ca excepțională. Contribuțiile sînt însă inegale. Părțile care se referă la istoria geților, respectiv din momentul în care ei sînt menționați de primele informații scrise, au fost și vor rămîne întotdeauna un izvor de informare și un stimulent în cercetare. Cele care privesc perioada anterioară venirii sciților a oferit, cu toate lipsurile inerente stadiului cercetării, imaginea cuprinzătoare a epocii hallstattiene, dînd conținut istoric unui interval de timp de peste o jumătate de mileniu (circa 1200—650 î.e.n.) asupra căruia nu existau nici măcar cele mai vagi idei.

În numărul următor: Mircea Babeș „Vasile Pârvan și arheologia geto-dacă”.